

Naše společnost 2004

aktuální informace o české společnosti

1-2

Bulletin Centra pro výzkum veřejného mínění. Vydává Sociologický ústav Akademie věd České Republiky.

OBSAH

Češi a práce.....	str. 1	Veřejná podpora KSČM po roce 1989	str. 20
O reformě veřejných financí z pohledu veřejného mínění.....	str. 5	Jaký význam mají výzkumy veřejného mínění?.....	str. 26
Reprodukční záměry mladých lidí.....	str. 8	Jaký význam má páně Hrbkovo mudrování?.....	str. 26
Co nám říká životní prostředí.....	str. 11	Slovníček pojmů	str. 28
Volby do Evropského parlamentu z pohledu genderu	str. 17		

Češi a práce

Naděžda Horáková

Práce, a mám teď na mysli zejména práci mající formu placeného zaměstnání, zaujímá v životě prakticky každého člověka důležité místo. Svůj význam má však práce nejen pro jedince, který ve svém produktivním věku v zaměstnání často tráví více než třetinu svého všedního dne, ale nepochybně i pro společnost. I přes měnící se význam a roli práce v současné společnosti [viz Mareš 2004] považuje stále většina lidí práci za samozřejmou součást života. S lidmi, kteří nevykonávají žádnou placenou práci, si jejich okolí často spojuje negativní charakteristiky, jako je neschopnost či lenost. N nejen z tohoto důvodu je nedobrovolná ztráta zaměstnání ve většině případů jedincem prožívána krajně negativně. Negativní dopady nezaměstnanosti na postiženého jedince i jeho okolí jsou dnes již v literatuře důkladně zmapovány [z české literatury viz např. Mareš 2002; Buchtová a kol. 2002].

Důležité údaje týkající se zaměstnanosti a nezaměstnanosti v České republice zjišťuje Český statistický úřad ve svém Výběrovém šetření pracovních sil (VŠPS). VŠPS je kontinuální šetření, jehož výsledky jsou vyhodnocovány a publikovány ve čtvrtletní periodicitě. Z údajů zjištěných VŠPS lze mimo jiné vyčíslit, jaký podíl české populace v současné době vykonává (či by vykonávat mohl) určité zaměstnání. Důležité jsou v tomto směru před vším 2 ukazatele, a to míra ekonomické aktivity a míra zaměstnanosti. Podle Výběrového šetření pracovních sil za 1. čtvrtletí 2004 je současná míra ekonomické aktivity obyvatelstva staršího 15 let 59,1 % a míra zaměstnanosti pak 54,0 %.

Tabulka 1: Míra ekonomické aktivity – obyvatelstvo ve věku 15 let a více.

	I. čtvrtletí 2001	I. čtvrtletí 2002	I. čtvrtletí 2003	I. čtvrtletí 2004
Celkem	60,2	59,5	59,5	59,1
Muži	69,4	69,0	68,8	68,3
Ženy	51,7	50,7	50,9	50,6

Zdroj: Český statistický úřad.

Ve svém příspěvku se budu věnovat především třem důležitých aspektům pracovní činnosti: spokojenosti jedince s prací, výskytu negativních jevů na pracovištích a hodnocení jistoty vlastního zaměstnání. Vycházet přitom budu z pravidelných šetření, která realizuje Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR.

I. Spokojenost s prací a hodnocení vztahů na pracovištích

Spokojenost s prací je bezesporu významným ukazatelem toho, jak se lidé ve svém zaměstnání cítí. Ve výzkumech CVVM je spokojenost s prací sledována dvěma způsoby. Dotázaní se vyjadřují jak k celkové spokojenosti s vlastní prací, tak ke spokojenosti s jednotlivými aspekty vlastní práce.

V únoru 2004 vyjádřila spokojenost se svým zaměstnáním¹ více než polovina ekonomicky aktivních respondentů² (55 % dotázaných uvedlo, že jsou se svým zaměstnáním velmi či spíše spokojeni). Tento údaj však není příliš dobrým ukazatelem, neboť jednotlivé skupiny

pracujících se od sebe významně odlišovaly. Zkusme se tedy podívat, co se za tímto číslem skrývá.

Jeden z nejvýraznějších rozdílů lze najít mezi spokojeností s prací u občanů pracujících v zaměstnaneckém poměru a mezi těmi, kteří podnikají. Z podnikatelů a živnostníků totiž vyjádřily spokojenost se svou prací celé tři čtvrtiny dotázaných. Mezi zaměstnanci je to pak jen o málo více než polovina. Významné rozdíly panovaly také mezi lidmi s různým stupněm dosaženého vzdělání, přičemž platí, že s rostoucí úrovní dosaženého vzdělání roste rovněž podíl spokojených pracovníků. Nejčastěji jsou tak ve svém zaměstnání spokojeni lidé s vysokoškolským titulem (70 %), nejméně často pak lidé se základním vzděláním (39 %).

Vyšší spokojenost s prací panuje také mezi vedoucími pracovníky. Naopak mezi dělníky je s prací spokojena jen necelá třetina. Analýzu spokojenosti s prací za jednotlivé obory je obtížné provést vzhledem k tomu, že jednotlivé obory reprezentuje příliš málo „zástupců“. Přesto lze konstatovat, že o něco častěji jsou ve svém zaměstnání spokojeni lidé pracující v oblasti peněžnictví a pojištnictví, méně často pak pracovníci z oblasti zpracovatelského průmyslu a z oblasti obchodu, oprav motorových vozidel a spotřebního zboží.

Podívejme se nyní, jak jsou pracující spokojeni s jednotlivými aspekty své práce. V tabulce 2 jsou sledované aspekty seřazené od těch, se kterými jsou lidé nejvíce spokojeni, až po ty, se kterými vyjádřilo spokojenost nejméně dotázaných.

	spokojen	nespokojen
s časovou dosažitelností ³	77	22
se zajímavostí práce	77	22
se vztahy mezi lidmi na pracovišti	75	22
s využitím vašich odborných schopností	75	23
s délkou práce, směnností	72	28
se svým nadřízeným	69	24
s organizací práce na svém pracovišti	69	30
s hmotným prostředím pracoviště a s jeho vybavením	68	29
s namáhavostí práce	68	31
s tím, jak se váš závod stará o své zaměstnance	56	37
s jistotou pracovního místa	49	43
se svým platem	41	58
s vyhlídkami na zvýšení platu nebo postup k lepší práci ³	27	68

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2003 a 2004, šetření 04-02 a 03-10.
Poznámka: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“.

Z tabulky lze vyčíst, že spokojenost převažuje téměř se všemi sledovanými aspekty, pouze s výjimkou platu a vyhlídek na zvýšení platu či pracovní postup. Nejvíce pracujících hodnotí pozitivně časovou dosažitelnost své práce, její zajímavost, vztahy na svém pracovišti a využití vlastních odborných schopností.

K odhalení skrytých struktur, které se mohou za daty nacházet, jsem použila faktorovou analýzu, metodu hlav-

ních komponent, rotaci varimax. Pro její účely jsem propojila data ze dvou výzkumů, a to z října 2003 a února 2004⁴. K interpretaci jsem si zvolila řešení nabízející 3 faktory, které vysvětlují 62 % celkové variance.

Do prvního faktoru spadají především ty položky, které charakterizují samotnou práci, kterou člověk vykonává. Tedy zejména následující aspekty pracovní činnosti: zajímavost práce, využití odborných schopností, pracovní doba, jistota práce a namáhavost práce. V hodnocení tohoto faktoru se lišili především lidé s různým stupněm vzdělání. Zatímco vysokoškoláci jsou s těmito aspekty své práce výrazně častěji spokojeni, u lidí se základním vzděláním je tomu právě naopak.

Druhý faktor v sobě zahrnuje především ty položky, které stojí na straně zaměstnavatele a které tvoří jakýsi vnější rámec, v němž je práce vykonávána. Konkrétně sem patří hmotné prostředí a vybavení pracoviště, starost o zaměstnance, plat a organizace práce na pracovišti. I zde lze najít výrazné rozdíly mezi jednotlivými vzdělanostními skupinami, podobně jako je tomu u předcházejícího faktoru.

Třetí faktor pak můžeme označit jako faktor vztahový. Ten v sobě skrývá položky vypovídající o vztazích mezi lidmi na pracovišti, a to spokojenost s nadřízeným a s mezilidskými vztahy na pracovišti. Zatímco podíl spokojených a nespokojených je v tomto faktoru prakticky ve všech vzdělanostních skupinách shodný, vztahy na pracovišti hodnotí výrazně pozitivněji ženy než muži.

Zajímavé je, že spokojenost s žádným se sledovaných faktorů nijak nespojuje s věkem respondentů.

Jak už jsme se zmínila, hodnocení vzájemných vztahů na pracovišti je významnou informací o pocitech zaměstnanců ze své práce. Analýza rovněž prokázala, že hodnocení vztahů na pracovištích a spokojenost s prací spolu úzce souvisejí. Jak zaměstnaní lidé vnímají vztahy na svém pracovišti, ukazuje tabulka 3.

Převažuje přátelská až důvěrná atmosféra	22
Charakteristická je dobrá spolupráce bez zvláštní osobní blízkosti	53
Panují zde chladné vztahy	19
Atmosféra je plná napětí a konfliktů	6

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.

Výsledky ukazují, že z pohledu zaměstnanců na pracovištích spíše převládají dobré vztahy. Přátelskou až důvěrnou atmosféru zná ze svého zaměstnání přibližně pětina pracujících, podle další poloviny respondentů je pro vztahy na jejich pracovišti charakteristická dobrá spolupráce bez zvláštní osobní blízkosti. Čtvrtina lidí v zaměstnaneckém poměru ovšem vnímá vztahy na svém pracovišti spíše v nepříznivém světle, když 19 % je popsalo jako chladné a 6 % dokonce jako napjaté a konfliktní.

Drobnější analýza i zde potvrdila, že jinak hodnotí vztahy na svém pracovišti ženy a jinak muži. Vztahy na pracovišti charakterizované přátelskou až důvěrnou atmosférou podle svých slov zažívá na svém pracovišti 26 % žen, ale jen 17 % mužů. Muži naopak častěji uváděli, že pro vzájemné vztahy v jejich zaměstnání je charakteristická dobrá spolupráce bez zvláštní osobní blízkosti (tuto odpověď zvolilo 58 % mužů a 48 % žen).

Jak už jsem naznačila, hodnocení vztahů na pracovišti a spokojenost s prací spolu velmi silně souvisejí. Lidé,

kteří uvedli, že jsou se svým zaměstnáním spokojeni, vnímají vztahy na svém pracovišti převážně pozitivně (30 % je označilo za přátelské a dalších 59 % je charakterizuje alespoň jako dobrou spolupráci bez osobní blízkosti). Naopak mezi lidmi nespokojenými se svou prací výrazně převažuje negativní hodnocení pracovních vztahů (za chladné označilo vztahy ve svém zaměstnání 44 % a podle 28 % dotázaných nespokojených se svou prací panuje na jejich pracovišti atmosféra plná napětí a konfliktů).

Lidé, kteří negativně hodnotí vztahy lidí na svém pracovišti, vyjádřili také častěji názor, že v nejbližších 2 letech pravděpodobně začnou pracovat u jiného zaměstnavatele.

II. Negativní jevy na pracovištích

Vedle spokojenosti s prací jsme se v našich výzkumech věnovali také dalším aspektům pracovní činnosti. Zajímavé výsledky přinesla otázka zjišťující výskyt některých převážně negativně vnímaných jevů na českých pracovištích.

	Ano	Ne
opakované uzavírání pracovních smluv na dobu určitou	34	46
časté propouštění	30	62
špatná organizace práce	30	57
neplacené přesčasy	26	63
omezování výroby	21	48
zaměstnávání cizinců	18	69
šikanování ze strany nadřízených	12	78
časté porušování pracovních předpisů zaměstnavatelem	12	73
nedostatečné zajištění podmínek bezpečnosti práce ze strany zaměstnavatele	11	79
nevypáčení či zpoždování mezd	10	84
neplnění kolektivní smlouvy	8	60

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03 (n = 492).
Poznámka: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevim“ a „netýká se“.

Nejčastějším „nešvarem“ českých firem je opakované uzavírání smluv na dobu určitou. Ze svého podniku ho zná celá třetina pracujících. Uvedená data pocházejí z šetření uskutečněného v období od 15. do 22. března 2004, přičemž s účinností od 1. března 2004 je právě opakované uzavírání smluv na dobu určitou v Zákoníku práce podstatně omezeno. Můžeme tedy doufat, že výskyt tohoto jevu se v českých podnicích přinejmenším omezí.

Ani výskyt dalších negativních jevů však bohužel není na českých pracovištích nijak vzácný. Tři z deseti českých zaměstnanců se v práci setkávají s častým propouštěním a se špatnou organizací práce, více než čtvrtina respondentů uvedla, že u nich v podniku existují neplacené přesčasy.

Dále mě zajímalo, jestli se zmíněné jevy vyskytují na pracovištích samostatně, nebo zda je běžné, že se v jedné firmě vyskytuje těchto jevů několik. Ke zodpovězení dané otázky jsem opět použila faktorovou analýzu, metodu hlavních komponent, rotaci varimax.

Pomocí zvoleného postupu jsem získala 2 faktory, tedy 2 skupiny jevů, které se velmi pravděpodobně vyskytují v podnicích současně. První skupinu tvoří jevy související

s porušováním některých zákonů a předpisů v dané firmě. Spadají sem následující jevy: neplnění kolektivní smlouvy, časté porušování pracovních předpisů zaměstnavatelem, nedostatečné zajištění podmínek bezpečnosti práce ze strany zaměstnavatele, neplacené přesčasy a nevypáčení či zpoždování mezd.

Ve druhé skupině se pak sdružily jevy, které jsou pravděpodobně častější u firem, jež se potýkají s finančními problémy. Konkrétně jsou to tyto jevy: časté propouštění, omezování výroby, špatná organizace práce, opakované uzavírání pracovních smluv na dobu určitou a šikanování ze strany nadřízených.

Výskyt všech jevů zahrnutých v tabulce 4 má významný vliv na spokojenost dotázaných se svým zaměstnáním. Respondenti, kteří uvádějí, že se výše zmíněné jevy na jejich pracovišti vyskytují, jsou méně často spokojeni se svou prací. Jedinou výjimku představuje zaměstnávání cizinců, kde vliv na pracovní spokojenost není statisticky významný.

	Jev se vyskytuje Spokojen/ Nespokojen	Jev se nevyskytuje Spokojen/ Nespokojen
opakované uzavírání pracovních smluv na dobu určitou	44/11	63/6
časté propouštění	46/16	61/5
špatná organizace práce	37/16	65/5
neplacené přesčasy	40/15	62/6
omezování výroby	39/20	61/5
zaměstnávání cizinců	49/12	57/8
šikanování ze strany nadřízených	22/26	61/6
časté porušování pracovních předpisů zaměstnavatelem	24/29	62/5
nedostatečné zajištění podmínek bezpečnosti práce ze strany zaměstnavatele	17/27	61/7
nevypáčení či zpoždování mezd	31/27	59/7
neplnění kolektivní smlouvy	24/24	63/5

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „ani spokojen, ani nespokojen“.

Jak ukazuje tabulka 5, výskyt negativních jevů na pracovištích má významný vliv na spokojenost s prací. Mezi dotázanými, v jejichž podniku se vyskytuje šikanování ze strany nadřízených, časté porušování pracovních předpisů zaměstnavatelem a nedostatečné zajištění podmínek bezpečnosti práce ze strany zaměstnavatele, je dokonce větší podíl pracujících nespokojených se svým zaměstnáním než těch spokojených.

Lidé, kteří ze svého podniku znají tyto negativní jevy, také častěji vyjádřili názor, že do 2 let budou pracovat u jiného zaměstnavatele.

III. Jistota zaměstnání a obavy z jeho ztráty

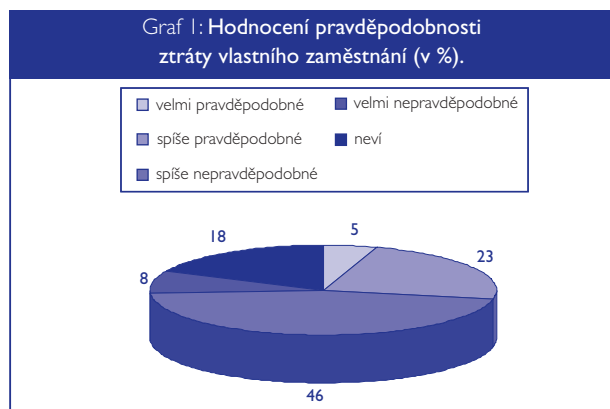
Jistota pracovního místa významně přispívá k celkové spokojenosti člověka s prací. Podle našeho šetření uskutečněného v únoru 2004 je s jistotou svého místa spokojena téměř polovina pracujících (48 %) a pouze o něco

málo nižší podíl respondentů vyjádřil s jistotou zaměstnání nespokojenost (45 %). Ostatní respondenti se k otázce nedokázali vyjádřit.

Hodnocení jistoty vlastního zaměstnání je významně odlišné u respondentů s různým stupněm dosaženého vzdělání. Z absolventů vysokých škol jich s jistotou své práce vyjádřilo spokojenost celých 71 %. Mezi dotázanými, kteří mají středoškolské vzdělání s maturitou, je s jistotou práce spokojeno 52 % oslovených. Ještě menší spokojenost panovala mezi lidmi se středním vzděláním bez maturity (s jistotou zaměstnání je spokojeno 42 % z nich). Výrazně nejméně jsou pak s tímto aspektem své práce spokojeni dotázaní se základním vzděláním, ze kterých spokojenost vyjádřila jen pětina (21 %).

Co se týče postavení jednotlivých respondentů ve svém zaměstnání, panuje s jistotou práce větší spokojenost mezi pracovníky ve vedoucích funkcích, podnikateli a osobami samostatně výdělečně činnými. Menší podíl spokojených je pak zejména mezi lidmi pracujícími v dělnických profesích.

O skutečnosti, že si respondent není svým zaměstnáním příliš jistý, rozhodně svědčí i to, že ztrátu své práce označuje za pravděpodobnou⁵.

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-05.

Za pravděpodobnou pokládá ztrátu svého zaměstnání více než čtvrtina Čechů, přičemž 5 % ji označilo dokonce za velmi pravděpodobnou. Naopak více než polovina tuto alternativu za pravděpodobnou nepokládá.

Ztrátu zaměstnání pokládají za pravděpodobnější lidé, kteří již alespoň jedenkrát v minulosti nezaměstnaní byli, dále lidé pracující v dělnických profesích, dotázaní se základním vzděláním nebo vyučení bez maturity, obyvatelé Zlínského kraje a občané pracující v oblasti zpracovatelského průmyslu.

Dotázaní, kteří pokládají ztrátu svého zaměstnání za pravděpodobnou, se liší také v názorech na nezaměstnanost a nezaměstnané. Tato skupina respondentů se častěji přiklání k názoru, že nezaměstnanost v ČR v příštích dvou letech ještě poroste a že většina nezaměstnaných v ČR nemůže najít žádnou práci. Dále častěji uvádějí, že v případě ztráty zaměstnání by byli ochotni přijmout jakoukoliv práci.

Naopak názor, že ztráta zaměstnání je u nich nepravděpodobná, vyjadřovali častěji absolventi středních škol s maturitou a oslovení s vysokoškolským vzděláním, dále pak lidé pracující ve vedoucích funkcích, obyvatelé Jihočeského kraje, pracující, kteří nezaměstnanost dosud

neprodělali nebo byli nezaměstnaní pouze krátce (po dobu kratší než 3 měsíce). Co se týče oborů práce, tak za nejméně pravděpodobnou pokládají ztrátu svého zaměstnání respondenti pracující ve školství a ve zdravotnictví.

Respondenti, kteří ztrátu své práce nepovažují za pravděpodobnou, se častěji domnívají, že současná nezaměstnanost v ČR zůstane i v budoucnu přibližně na stejné úrovni a že většina nezaměstnaných u nás nemůže sehnat vhodnou práci. Tito pracující se také častěji přiklání k názoru, že kdyby práci přece jen ztratili, hledali by spíše konkrétní zaměstnání, než jakoukoliv práci.

Poněkud odlišně vypadala situace v případě, kdy jsme respondentům položili otázku, zda se ztráty svého zaměstnání obávají.

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.

Obavy ze ztráty svého zaměstnání mají téměř dvě pětiny všech pracujících (38 %), naopak bez obav je jen necelá polovina (46 %). Podrobnější analýza prokázala, že skupina dotázaných, kteří mají obavy ze ztráty své práce, má podobné charakteristiky, jako skupina dotázaných považujících ztrátu práce za pravděpodobnou.

Literatura:

- Buchtová, Božena a kol. 2002. Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém. Praha: Grada Publishing.
- Mareš, Petr 2002. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mareš, Petr 2004. „Od práce emancipující k práci mizející.“ Sociologický časopis, Vol. 40, No. 1-2:37-48.

- 1 Otázka: „Jak jste celkově spokojen se svým zaměstnáním? Jste velmi spokojen, spíše spokojen, tak napůl spokojen, napůl nespokojen, spíše nespokojen, velmi nespokojen?“
- 2 Na otázku odpovídalo 583 dotázaných.
- 3 Tyto aspekty práce byly sledovány pouze v šetření uskutečněném v únoru 2004.
- 4 Oproti tabulce 1 nebyly do faktorové analýzy zahrnuty položky „s vyhlídkami na zvýšení platu nebo postup k lepší práci“ a „s časovou dosažitelností“, které se v říjnu 2003 mezi posuzovanými aspekty neobjevily, nebo byly formulovány jinak.
- 5 Otázka: „Jak moc je podle vás pravděpodobné, že přijmete o svou práci (např. z důvodu redukce pracovních míst, úpadku zaměstnavatele)? Je to velmi pravděpodobné, spíše pravděpodobné, spíše nepravděpodobné, velmi nepravděpodobné.“

O reformě veřejných financí z pohledu veřejného mínění

Jan Červenka

Reforma veřejných financí se v průběhu období posledních dvou let stala dominantním tématem české politiky. Kabinet premiéra Vladimíra Špidly ji nedlouho po svém ustavení vyhlásil jako ústřední prvek své vládní agendy pro celé volební období a samotný pojem reforma veřejných financí již dlouho představuje jeden z nejfrequentednějších termínů veřejných vystoupení koaličních i opozičních politiků nebo vnitropolitických komentářů a zpravodajství hlavních sdělovacích prostředků. Do debat v souvislosti s reformou se velmi intenzivně zapojily i některé klíčové zájmové skupiny, jako např. odbory, profesní komory, zaměstnavatelské svazy či různá uskupení podnikatelů, přičemž několikrát se spory probíhající ohledně některých návrhů vyhroutil až na samotný pokraj otevřeného sociálního konfliktu. Z našich kontinuálních šetření, v nichž např. pravidelně zjišťujeme, které události z poslední doby lidé považují za nejdůležitější, přitom bylo dlouhodobě patrné, že reformu veřejných financí jako jeden z hlavních problémů současnosti vnímá i většina občanské veřejnosti. V této situaci bylo samozřejmostí, že se náš výzkumný zájem začal věnovat právě tomuto tématu.

Od počátku jsme ovšem stáli před ne zcela jednoduchou otázkou, jak se zkoumání této problematiky zhostit. Kamenem úrazu byla především meritorní stránka objektu našeho zájmu. Ať již se samotné slovní spojení „reforma veřejných financí“ zabydlelo ve slovníku aktuálního politického diskursu jakkoli pevně, jeho význam byl a nadále zůstává dosti nejasný. To, o čem se mluví jako o vládní reformě veřejných financí, nepředstavuje totiž žádný předem přesně definovaný, ucelený, vnitřně konzistentní a provázaný záměr. Ve skutečnosti jde o poměrně rozsáhlý a pestrý soubor dílčích opatření, která spolu často vzájemně nijak nesouvisí. Jejich deklarovaným účelem je dosažení vyváženosti veřejných rozpočtů v průběhu několika let, ke kterému má z jedné třetiny přispět navýšení rozpočtových příjmů a ze dvou třetin snížení rozpočtových výdajů. Přitom však některá z opatření oficiálně zahrnutých do vládního pojetí reformy veřejných financí s takto deklarovaným účelem nekorrespondují, což se týká např. snížení sazby daně z převodu nemovitostí či snížení sazby daně z příjmu právnických osob. Navíc jednotlivá dílčí opatření reformy jsou schvalována postupně, přičemž v průběhu jejich schvalování dochází k četným, často velmi podstatným změnám, takže jejich konečná podoba a důsledky se mohou výrazně lišit od původních předpokladů. Do hry zároveň vstupují i alternativní náměty a představy, se kterými vystupují nejen opoziční politici, ale i část nespokojenců z řad jednotlivých koaličních stran, zainteresované zájmové skupiny nebo lidé prezentovaní jako nezávislí odborníci.

Z těchto důvodů bylo od počátku jen těžko myslitelné pokoušet se zkoumat názory občanů na reformu veřejných financí en bloc. Racionální interpretace výsledků šetření, ve kterém respondenti mohou stejnou otázku vnímat navzájem velmi odlišně a kde výzkumník nemá ani mož-

nost zjistit, jak respondenti příslušnou otázku vlastně chápou, je prakticky vyloučena a samotné výsledky nemají valnou hodnotu, protože nikdo neví, o čem vlastně vypovídají. Nakonec jsme dospěli k závěru, že nejlepším řešením bude předložit respondentům v podobě baterie co možná nejsrozumitelněji naformulovaný výčet jednotlivých opatření s tím, aby se u každé jednotlivé položky mohli vyjádřit, zda příslušný krok podporují, nebo naopak nepodporují. Do baterie jsme zároveň zařadili nejen klíčové prvky vládního programu reformy, ale i některé návrhy opatření, se kterými přišly na veřejnost opoziční strany. Vytvořenou otázku jsme pak zařadili do výzkumu, který proběhl v druhé dekádě ledna 2004¹.

Tabulka 1: Postoje k opatřením reformy veřejných financí (v %).

	Podporuje rozhodně spíše		Nepodporuje spíše rozhodně	
Kolkování alkoholu	38	33	11	4
Zákaz prodeje alkoholu a cigaret na tržištích	40	28	15	6
Snížení nemocenské dávky v prvních 14 dnech nemoci	4	8	26	53
Zavedení minimální daně pro podnikatele	17	20	22	17
Snížení sazby daně ze zisku firem	11	28	21	9
Zavedení registračních pokladen	28	30	11	5
Zákaz plateb v hotovosti nad hranici 500 tisíc Kč	25	26	12	8
Majetková příznání od určité výše majetku	29	30	13	11
Daňové zvýhodnění rodin s nezaopatřenými dětmi	59	32	4	1
Zvýšení 5% sazby DPH u některých druhů zboží a služeb na 22 %	1	8	32	48
Zvýšení finanční spoluúčasti pacientů	3	13	29	47
Povinné důchodové připojištění u soukromých penzijních fondů	8	27	26	21
Snížení daně z převodu nemovitostí	31	39	8	4
Prodloužení věku pro odchod do důchodu	3	10	27	50
Zavedení rovné patnáctiprocentní daně	14	26	20	13
Snížení státního příspěvku na stavební spoření	2	10	30	47
Trvale nižší důchod při předčasném odchodu do penze	6	16	27	38
Zvýšení spotřební daně u cigaret	38	28	14	11
Zvýšení spotřební daně u alkoholu	31	32	18	11
Zvýšení spotřební daně u benzínu	4	10	34	45
Zavedení školného na vysokých školách	6	15	27	40
Zavedení spotřební daně na luxusní zboží	20	28	23	17
Zrušení daní z úroků a dividend	29	26	13	11

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-01.

Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „neví“ a „nezajímá se“.

Výsledky šetření, které v základní podobě zachycuje tabulka 1, ukázaly, že názorové spektrum ve vztahu ke komplexu dílčích prvků reformy veřejných financí je v případě občanské veřejnosti mnohem plastičtější, než je tomu u politické reprezentace jako celku. Je to pochopitelné, protože názory a postoje řadových občanů jsou oproti názorům verbalizovaným politickými stranami a jejich představiteli většinou mnohem méně determinovány ideologickými východisky a politickými či sociálněekonomickými stereotypy, které se vážou k jednotlivým doktrínám, nebo které vyplývají ze zaběhnuté politické praxe. Zároveň s tím, že jsou méně konzistentní ideologicky, jsou názory a postoje řadových občanů i nepřilíživě konzistentní z pohledu věcného. Ačkoli většina z nich považuje rozpočtové deficity a celkový nárůst veřejného dluhu za závažný problém, jen menší část je ochotna podporovat třeba i jen některé z kroků, které směřují k větší vyváženosti veřejných rozpočtů, ale které se zároveň budou negativně dotýkat jich samotných. Naopak populární opatření mají vesměs vysokou podporu, a to i v případech, kdy je jejich dopad na rozpočtovou rovnováhu evidentně v kontrapozici k deklarovanému cíli reformy veřejných financí.

Je to patrné už na první pohled z relativních četností deklarované podpory či odmítnutí jednotlivých kroků, které jsou uvedeny v tabulce 1. Lidem se např. velmi zamlouvá případné daňové zvýhodnění rodin s dětmi, snížení sazby daně z převodu nemovitostí nebo zrušení daní z úroků a dividend, ale zároveň většina ostře nesouhlasí nejen s tím, aby vzrostlo daňové zatížení spotřeby (s výjimkou spotřebních daní u cigaret a alkoholu a v menším měřítku i u luxusního zboží), ale i s tím, aby se snižoval dosavadní státní příspěvek na stavební spoření, aby se snižovala nemocenská dávka u krátkodobých pracovních neschopností, aby se zvyšovala finanční spoluúčast pacientů nad rámec stávajícího zdravotního pojištění nebo aby se trvale krátily důchody těm, kdo odešli do penze předčasně.

Jak dále vyplývá z tabulky 1, výrazně převažující podpora se navzdory své tradiční politické kontroverznosti těší některá opatření směřující k eliminaci daňových úniků nebo jiných forem hospodářské kriminality, jako jsou např. kolkování alkoholu a zákaz prodeje alkoholu a cigaret na tržištích, majetková příznání, zákaz hotovostních plateb od určité výše nebo zavedení registračních pokladen. Neplatí to ovšem pro zavedení tzv. minimální daně, která by měla zajistit alespoň nějaké zdanění těch podnikatelů a samostatně činných, kteří se dlouhodobě úspěšně vyhýbají placení daní z příjmu díky umělému účetnímu snižování daňového základu. Pouze 37 % respondentů vyjádřilo podporu zavedení minimální daně pro podnikatele, zatímco 39 % se postavilo proti a dalších 24 % se nevyjádřilo. Mezi odpůrci tohoto opatření jsou přitom vcelku pochopitelně více zastoupeni podnikatelé a živnostníci (33 % pro, 61 % proti), ale jinak jsou sociodemografické diference v rozložení názorů na tento krok poměrně nevýrazné, což může naznačovat, že zde na rozdíl od jiných uvažovaných opatření veřejnost nemá úplně jasnou představu o smyslu a podstatě tohoto instrumentu. Pochopitelně, důvodem k odmítnutí minimální daně může být v některých případech i pocit, že její výše by u řady podnikatelů zdaleka neodpovídala jejich skutečným příjmům, ať už jedním či druhým směrem, a že by tak ve své podstatě byla poněkud nespravedlivá.

Pokud jde o změny daňových sazeb, většinou veřejnosti by zřejmě příliš nevadilo zvýšení spotřebních daní u cigaret či alkoholu, ale v případě benzínu jsou proti bezmála čtyři pětiny populace. Velmi nepopulární je pochopitelně i převá-

dění některých druhů zboží a služeb ze snížené do základní sazby daně z přidané hodnoty. Jak už bylo naznačeno výše, vysokou podporu mezi respondenty má snížení daně z převodu nemovitostí, což zřetelně kontrastuje s jejich značně rezervovaným postojem k vládou deklarovanému snižování sazby daně ze zisku firem. Tento rozdíl je mj. dalším názorným dokladem toho, že postoje veřejnosti se z velké části řídí osobně utilitárními hledisky. Jiné náměty v daňové oblasti, kterými se šetření zabývalo a se kterými vesměs přišly opoziční strany, většinou nejsou přijímány jednoznačně kladně, či naopak odmítavě. Relativně nejsilnější podporu by u respondentů mělo případné odbourání daní z kapitálových výnosů (z úroků či dividend), ale podpora mírně převládá i v případě eventuálního uvalení spotřební daně na luxusní zboží či zavedení tzv. rovné patnáctiprocentní daně.

Jednoznačně negativně jsou přijímány v podstatě veškeré záměry restriktivních opatření v sociální oblasti nebo kroky s negativními sociálními důsledky pro širší skupiny populace. Více než tři čtvrtiny respondentů odmítají snižování nemocenských dávek v prvních dvou týdnech pracovní neschopnosti či prodlužování věku pro odchod do důchodu a dvě třetiny jsou také proti myšlence trvalého snížení starobního důchodu lidem, kteří odejdou do penze předčasně. Podobným způsobem dopadlo i eventuální zvyšování finanční spoluúčasti pacientů nad rámec povinného zdravotního pojištění, se kterým nesouhlasily tři čtvrtiny dotázaných, nebo zavedení školného na vysokých školách, které odmítají dvě třetiny populace. Příliš velkou radost občanům zjevně neudělalo ani již uskutečněné snížení státního příspěvku na stavební spoření, proti kterému se v šetření vyjádřily více než tři čtvrtiny respondentů. S relativně nižší mírou obecné nevole se z podobně orientovaných opatření zařazených do výzkumu setkala pouze myšlenka povinného důchodového připojištění u soukromých penzijních fondů, i když ani ta se veřejnosti zjevně příliš nezamlouvá. Asi třetina občanů by takové rozhodnutí podle vlastního vyjádření podpořila, ale větší část, která se pohybovala těsně pod úrovní jedné poloviny, byla naopak proti.

Aby bylo vůbec možné výsledky výzkumu z takto rozsáhlé baterie, která zahrnuje pestrou paletu opatření tak či onak souvisejících s veřejnými financemi, nějak racionálně uchopit a odhalit podstatné vlivy, které se podílejí na formování postojů lidí v této oblasti, bylo nezbytné jednotlivé položky nějak logicky a systematicky utřídit. V tomto ohledu se velmi dobře osvědčila faktorová analýza, která odhalila sedm významných a logicky dobře interpretovatelných faktorů vysvětlujících výslednou názorovou skladbu přibližně ze tří pětin, když celková míra vyčerpané variance příslušného řešení činila 58,7 %.

Na prvním faktoru, na který z hlediska rotovaného řešení připadá 12,2 % vyčerpané variance, se významně podílely postoje k trvalému snížení důchodu při předčasném odchodu do penze, ke snížení nemocenské, ke snížení státního příspěvku na stavební spoření, ke zvýšení hranice věku pro odchod do důchodu, k zavedení školného na vysokých školách a ke zvýšení spoluúčasti pacientů na hrazení lékařské péče nad rámec povinného zdravotního pojištění s vysokými kladnými faktorovými zátěžemi, které se pohybovaly v rozmezí 0,550 až 0,712. Tento faktor, který lze ve zkratce s trochou nadsázky charakterizovat jako faktor sociálního darwinismu, odráží vliv pevného a ideologicky zcela konzistentního liberalistického postoje, který je vlastní rozsahem nepřilíživě velké, ale názorově politicky velmi vyhraněné skupině obyvatel, kteří relativně častěji pocházejí z vyšších sociálních vrstev tvořených podnikateli nebo vedoucími či vysoce kvalifika-

nými odbornými pracovníky s vysokými příjmy a vysokým životním standardem. Korelační analýza tohoto faktoru ukázala podle očekávání jeho zřetelnou závislost na sebezařazení na pravolevé politické škále, na subjektivním hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti a na výši příjmu, v slabší podobě se projevila i jeho souvislost s úrovní dokončeného vzdělání.

Druhý výrazný faktor, který v rotovaném řešení vyčerpá 11,3 % celkové variance, lze případně nazvat faktorem vymítačů neřestí. Velmi silně, s faktorovými zátěžemi 0,818 a 0,817, se na něm podílely postoje ke zvýšení spotřební daně u alkoholu a u cigaret, k nim se pak s jen o málo nižšími hodnotami faktorových zátěží připojily i názory na kolkování alkoholu a na zákaz prodeje alkoholu a cigaret na tržištích. Tento faktor, jak potvrdila další analýza, je v podstatě netečný, pokud jde o politickou orientaci, vzdělání nebo sociální status respondenta, ale patrný rozdíl vykazuje z hlediska pohlaví a věku. Ženy se k alkoholu a cigaretám staví viditelně přísněji než muži a u věku lze říct, že s tím, jak se zvyšuje, postoje k oběma metlám lidstva zvolna přitvrzují.

Třetí faktor čerpající v rotovaném řešení 9,5 % celkové variance můžeme označit jako kladivo na šmelináře. Projevuje se v něm prakticky stejnou měrou postoje k zavedení minimální daně pro podnikatele, k zavedení majetkových příznání, k zavedení registračních pokladen a k zakazu bezhotovostních plateb od určité výše, přičemž faktorové zátěže se u všech uvedených položek pohybovaly v poměrně úzkém rozmezí 0,652 – 0,684. S nižší, i když stále ještě poměrně významnou faktorovou zátěží okolo 0,33 se do tohoto faktoru promítlo i kolkování alkoholu a zavedení spotřební daně na luxusní zboží. Z korelační analýzy vyplynulo, že tento faktor je opět do jisté míry spojený s politickou orientací, i když sklon závislosti je opačný než tomu bylo v případě „faktoru sociálního darwinismu“. Zatímco opatření podílející se na tvorbě prvního faktoru podporovali zejména ti, kdo se hlásí k pravici, v případě „kladiva na šmelináře“ je podpora příslušných kroků směrem napravo od středu relativně nižší.

V pořadí čtvrtý faktor, kterému můžeme říkat faktor daňového ráje, významným způsobem obsáhl podporu případného zrušení daní z úroků a dividend, podporu zavedení rovné patnáctiprocentní daně, podporu snížení daně z převodu nemovitostí, podporu daňového zvýhodnění rodin s dětmi a v menší míře i podporu snížení sazby ze zisku právnických osob. Korelační analýza neukázala významnou závislost tohoto faktoru ani na politické orientaci, ani se sociálně-ekonomické pozici respondenta a jeho domácnosti. Mírnou korelaci tohoto faktoru jsme ale zaznamenali ve vztahu k velikosti místa bydliště. Některá z uvedených opatření mají relativně vyšší podporu v obcích a menších městech.

Na pátém faktoru se velmi výrazně podílely postoje k přesunu vybraných druhů zboží a služeb ze snížené do základní sazby DPH a ke zvýšení spotřební daně z benzínu. Dále se v něm v o něco menší míře projevila i podpora zvýšení spoluúčasti pacientů nad rámec povinného zdravotního pojištění a okrajově také podpora zvýšení spotřební daně u alkoholu a nesouhlas se snížením daně z převodu nemovitostí. U tohoto faktoru, který, jak naznačují uvedené položky, by mohl představovat jakýsi faktor „strážců plně pokladny“, se nepodařilo odhalit žádnou významnou sociodemografickou závislost.

Předposlední ze sedmi významných faktorů vysvětlujících postoje k reformě veřejných financí tvořily především podpora uvalení spotřební daně na luxusní zboží a nesouhlas se snižováním sazby daně ze zisku právnických osob. Spolu s nimi se v menší míře do tohoto faktoru promítly i podpora

daňového zvýhodnění rodin s dětmi a majetkových příznání nebo nesouhlas se zvyšováním spoluúčasti pacientů nad rámec povinného zdravotního pojištění. Tento faktor, který bychom mohli nazvat faktorem sjednocených proletářů, v podstatě odráží vliv politicky názorově vyhraněné skupiny tvořící jádro voličské podpory KSČM, což potvrdila i následná analýza. Vedle stranických preferencí a sebezařazení na pravolevé politické škále tento faktor poměrně silně koreluje i se subjektivní životní úrovní domácnosti či s jejím příjmem a s věkem respondenta.

Na posledním z faktorů se nejvíce podílela podpora zavedení povinného důchodového připojištění u soukromých penzijních fondů a v menší míře i podpora snížení daně z převodu nemovitostí, podpora daňového zvýhodnění rodin s dětmi a nesouhlas se snížením státního příspěvku na stavební spoření. Tento faktor, který lze s jistou dávkou tolerance interpretovat jako faktor opory ve stáří, vykazuje určitou míru závislosti na sebezařazení na pravolevé politické škále a politických preferencích, když větší podporu opatření v něm zahrnutým vyjadřují ti, kdo se hlásí k pravici.

Tabulka 2: Podpora/odmítání dílčích opatření podle stranických preferencí (v %).

	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	ODS
Kolkování alkoholu	70/16	76/15	78/17	75/12
Zákaz prodeje alkoholu a cigaret na tržištích	63/25	71/20	76/19	73/20
Snížení nemocenské dávky v prvních 14 dnech nemoci	5/88	16/78	10/82	17/78
Zavedení minimální daně pro podnikatele	51/27	46/37	33/39	35/50
Snížení sazby daně ze zisku firem	25/42	39/39	33/33	55/28
Zavedení registračních pokladen	67/9	65/15	54/20	62/22
Zákaz plateb v hotovosti nad hranici 500 tisíc Kč	51/14	61/17	56/15	53/27
Majetková příznání od určité výše majetku	72/15	72/17	67/21	51/39
Daňové zvýhodnění rodin s nezaopatřenými dětmi	95/2	93/6	91/6	91/6
Zvýšení 5% sazby DPH u některých druhů zboží a služeb na 22 %	5/80	12/80	9/78	11/84
Zvýšení finanční spoluúčasti pacientů	7/86	21/74	14/81	20/74
Povinné důchodové připojištění u soukromých penzijních fondů	21/61	37/54	32/50	48/39
Snížení daně z převodu nemovitostí	60/17	73/13	73/12	82/10
Prodloužení věku pro odchod do důchodu	6/89	13/79	8/82	20/75
Zavedení rovné patnáctiprocentní daně	31/40	35/41	39/35	52/32
Snížení státního příspěvku na stavební spoření	15/72	11/79	9/81	16/78
Trvale nižší důchod při předčasném odchodu do penze	21/70	21/70	20/74	27/65
Zvýšení spotřební daně u cigaret	61/29	71/21	72/22	68/25
Zvýšení spotřební daně u alkoholu	60/33	69/26	73/21	67/28
Zvýšení spotřební daně u benzínu	16/75	15/81	17/74	14/82
Zavedení školného na vysokých školách	19/68	15/74	16/76	31/62
Zavedení spotřební daně na luxusní zboží	63/24	55/34	57/35	38/53
Zrušení daní z úroků a dividend	52/21	60/24	59/23	57/28

Podrobná analýza týkající se jednotlivých položek zahrnutých do našeho výzkumu doplnila výsledky faktorové analýzy a víceméně potvrdila předchozí závěry. Ukázalo se, že politická orientace má výraznější vliv na rozložení názorů pouze u některých ze zkoumaných opatření a že do utváření postojů v této oblasti, která je považována za výsostně politickou, vstupují na úrovni občanské veřejnosti různé vlivy, které působení ideologických modelů či stranických preferencí oslabují či dokonce zcela eliminují. K nejvíce politicky diferencovaným položkám v rámci zkoumané baterie patřila majetková příznání, snížení sazby daně ze zisku firmám, zavedení minimální daně pro podnikatele, povinné důchodové připojištění u soukromých penzijních fondů, zavedení rovné patnáctiprocentní daně a uvalení spotřební daně na luxusní zboží, ale i u těchto položek (viz tabulka 2) se velká část

stoupenců jednotlivých stran zastoupených v parlamentu jasně odchylovala od jimi deklarovaných stanovisek.

I To, jakým problémem z hlediska zkoumání veřejného mínění reforma veřejných financí byla a je, poměrně názorně dokládá poněkud nemilá skutečnost, že náš lednový dotazník stačil v jednom dosti klíčovém bodě zastarat prakticky ve chvíli, kdy začal sběr dat v terénu. Ještě v okamžiku distribuce dotazníků se všeobecně předpokládalo, že tzv. snížená pětiprocentní sazba daně z přidané hodnoty bude u těch druhů zboží a služeb, jichž se měla změna týkat, zvednuta na úroveň tzv. základní sazby, která tehdy činila 22 %, a že základní sazba zůstane zachována beze změny. Výsledek koaličního jednání, které v této otázce proběhlo shodou okolností krátce po té, co byly dotazníky rozeslány tazatelům, byl ovšem podstatně jiný. Výsledný návrh totiž zahrnoval i celkové snížení základní sazby z 22 % na 19 %.

Reprodukční záměry mladých lidí¹

Petra Šalamounová, Gabriela Šamanová

Úvodem

Jednou z nejžhavějších demografických otázek současnosti jsou příčiny poklesu úrodnosti. V zásadě lze říci, že existují dva hlavní směry, které se snaží tuto změnu vysvětlit. První z nich vidí příčinu hlavně v ekonomických faktorech, tedy v tom, že mladí lidé nejsou dostatečně ekonomicky zajištěni a nemohou si dovolit rodinu založit (nebo mít více dětí), ani kdyby chtěli. Protipólem je teorie, že mladší generace mají zcela odlišný hodnotový systém oproti svým rodičům. Narození dítěte odkládají, protože se v mládí věnují jiným aktivitám (vzdělávání, pracovní kariéra, vlastní zájmy atd.). Rodinu plánují založit až ve vyšším věku, obdobně jako tomu je v řadě západoevropských zemí.

Dá se předpokládat, že chování mladé generace ovlivňují oba faktory současně. Dosud ale neproběhlo mnoho výzkumů, které by se přímo touto problematikou zabývaly. Rozhodly jsme se proto položit v dubnovém šetření Centra pro výzkum veřejného mínění, které bylo zaměřeno na rodinu a bezdětnost, přímé otázky, proč lidé nechtějí dítě (nebo další dítě) nebo proč jeho narození odkládají. Určitou nevýhodou je, že ve výběrovém souboru reprezentativním pro celou populaci ČR bylo relativně málo respondentů, kterých se tato problematika týkala. Výsledky výzkumu nebylo tedy možné porovnávat podle pohlaví, vzdělání a dalších charakteristik, přestože by srovnání bylo jistě velmi zajímavé.

V analýze se zaměřujeme na věkovou skupinu do 34 let. Starší respondenti už téměř všichni své reprodukční plány uskutečnili a v případě těch, kteří narození dítěte dosud odkládají, je velká pravděpodobnost, že se jim toto během života již nepodaří zrealizovat (především u žen).

Počet plánovaných potomků

Ve sledovaném souboru patnácti až čtyřiatřicetiletých zaujímali bezdětní téměř tři čtvrtiny z celku, respondenti

s jedním dítětem 15 % a se dvěma dětmi 11 %. Tři nebo více dětí uvedla pouze necelá 2 % oslovených. Dotázaným byla položena otázka, kolik dětí, resp. kolik dalších dětí, by chtěli ve svém životě mít. V následující tabulce je znázorněna hypotetická struktura počtu dětí tak, jak by vypadala, kdyby všichni dotázaní uskutečnili své reprodukční záměry.

Tabulka 1: Struktura počtu již narozených a plánovaných dětí podle pohlaví respondenta (v %).

	počet dětí [†]				
	žádné	1 dítě	2 děti	3 děti	4 děti
ženy	5,2	14,5	66,9	11,0	2,3
muži	2,8	13,1	71,7	11,0	1,4

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-04 (N = 172 pro ženy, N = 145 pro muže).
Poznámka: * součet dětí již narozených a plánovaných.

V představách respondentů o tom, kolik by chtěli mít dětí, nerozhodovalo, zda byl dotázaný muž, či žena. Proporce získaných odpovědí byly u obou pohlaví prakticky shodné (rozdíly nebyly statisticky významné). Většina (více než 2/3) dnes patnácti až čtyřiatřicetiletých by chtěla mít ve svém životě dvě děti[†]. V pořadí druhou nejčetnější skupinu (v průměru přibližně 14 %) tvořili lidé, kteří buď jedno dítě již mají a další nechtějí, nebo nemají zatím dítě žádné a do budoucna plánují narození pouze jednoho potomka. Rodinu se třemi dětmi chce mít zhruba každý desátý respondent. V souboru se vyskytli i lidé, kteří nechtějí mít děti žádné. Jejich zastoupení bylo však příliš malé, a tudíž nedostatečné pro podrobnější analýzu. Část z nich tvořili tzv. náctiletí, u kterých se dá předpokládat jistý druh ostantativní deklarace, která může být v průběhu života ještě revidována.

Perspektiva celkového počtu plánovaných dětí se mění s narozením prvního dítěte. Zatímco bezdětní v pětasedmdesáti procentech případů uvádějí, že by chtěli mít dvě děti, lidé, kteří prošli zkušeností s narozením a výchovou jednoho dítěte, počty plánovaných potomků zčásti redukuje. Druhé dítě ke svému stávajícímu chtějí méně často (pouze polovina respondentů s jedním dítětem). Mezi bezdětnými zamýšlí mít jedno dítě pouze třináct dotázaných ze sta, avšak mezi rodiči jednoho dítěte další už neplánuje více než třetina dotázaných, což nasvědčuje tomu, že se preference u lidí s „rodičovskou praxí“ částečně přesouvají k jednoduchým rodinám.

Věková skupina 15 – 24 let

V rozhodování o založení či rozšíření již založené rodiny hraje důležitou roli věk a s ním související etapy života – studium, nástup do zaměstnání, osamostatnění se apod. Pro účely zevrubné analýzy důvodů pro odkládání narození prvních či dalších dětí jsme soubor podle věku rozdělili do dvou skupin 15 – 24 a 25 – 34 let. Subtilnější členění nebylo pro nízký počet respondentů, kteří spadají do sledovaného souboru „mladých“, možné. Ve věkové kategorii patnácti až čtyřicetiletých mělo děti pouze pět dotázaných (tři muži a dvě ženy, relativně 3 %). Zbylých 181 respondentů (relativně 97 %) bylo bezdětných. Žádný z oslovených mužů nechtěl mít dítě (respektive další dítě) dříve než za rok. Mezi ženami byly tři těhotné, dvě chtěly mít dítě do roka, ostatní až později. Přestože naprostá většina mladých respondentů ve věku 15 až 24 let s dětmi ve svém životě počítá (85,5 %, 4,8 % děti nechce, 9,7 % zatím neví), jejich narození odsouvá do vyššího věku. Výsledky výzkumu tak korespondují s aktuálními demografickými ukazateli porodnosti, podle nichž se průměrný věk matky při porodu pohybuje okolo 27 let a nejčastější věk matky při porodu okolo 26 let.

Respondentům, kteří uvedli, že chtějí mít dítě za dobu delší než rok, byl předložen seznam možných důvodů pro odklad narození dítěte, u nichž se ke každému měli vyjádřit, zda odpovídá či neodpovídá jejich současné situaci³. Položky jsou seřazeny podle získaného skóre souhlasu s tím, že daná situace vystihuje respondentovy důvody pro plánování narození dítěte za dobu delší než rok⁴.

Tabulka 2: Důvody pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 15 – 24 let (v %).*

na dítě se cítím být příliš mladý	91,7
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	85,7
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	85,7
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	66,7
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	51,2
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	48,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	46,4
nemám vhodného partnera	46,4
můj partner zatím nechce mít dítě	45,2
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	6,3
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	2,4

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-04 (N = 84).

Poznámka: * součet odpovědí rozhodně ano a spíše ano (dopočet do 100 % v řádcích tvoří součet odpovědí „spíše ne“, „rozhodně ne“ a „nevím“).

Z odpovědí na otázku, u které se měl respondent vyjádřit ke každé položce zvlášť a hodnotit, do jaké míry vypovídá o jeho současné situaci, však nevyplývá, co je tím hlavním důvodem, proč o dětech uvažuje ve vzdálenějším časovém horizontu. Značná část dotázaných totiž uvádí, že na jedné straně se cítí být pro založení rodiny příliš mladá a současně na straně druhé, že nemá pro narození dítěte vyhovující ekonomické a bytové podmínky. V dalším kroku měli proto dotázaní vybrat mezi nabízenými důvody pouze jeden a to ten, který je pro jejich aktuální rozhodování nejdůležitější (tab. 3). Více než polovina respondentů označila jako nejdůležitější důvod svůj nízký věk. Obdržené četnosti naznačují, že nevyhovující ekonomická a bytová situace, které spolu s nízkým věkem uváděla při charakteristice své současné situace většina respondentů, nejsou hlavní příčinou odkládání narození dítěte v této věkové skupině⁵. Prototyp respondenta ze sledované věkové skupiny patnácti až čtyřicetiletých plánuje mít ve svém životě děti. Na založení rodiny si však připadá především příliš mladý, často ještě studuje, teprve hledá partnera a věnuje se svým zájmům. Současně chce být před narozením dítěte v uspokojivé ekonomické situaci a mít kde bydlet.

Tabulka 3: Hlavní důvod pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 15 – 24 let (v %).

na dítě se cítím být příliš mladý	51,4
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	18,6
nemám vhodného partnera	10,1
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	7,1
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	7,1
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	2,9
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	1,4
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	1,4
celkem	100

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-04 (N = 70).

Věková skupina 25 – 34 let

Příslušníci věkové kategorie 25 – 34 let se ve svých názorech i ve skladbě podle počtu dětí od skupiny analyzované výše značně odlišovali. Podíl bezdětných tvoří v této skupině 48 %. Rodičem jednoho dítěte je 28 %, dvou dětí 20 % a tří dětí 4 % z celkového počtu 193 dotázaných. Asi třetina oslovených nechce v budoucnu dítě vůbec, v naprosté většině jsou to však lidé, kteří už aspoň jedno dítě mají. Šest z deseti oslovených dítěte plánuje a 9 % zatím ještě není rozhodnuto. Také časování narození dětí vypadá u této věkové skupiny jinak než u skupiny patnácti až čtyřicetiletých. Jedenáct respondentek bylo v době výzkumu těhotných (10 % z těch, které uvedly, že chtějí mít v budoucnu dítě), další pětina (žen i mužů dohromady) by chtěla počít dítě do dvanácti měsíců. Respondentů, kteří dítě plánují za dobu delší než rok (60 %), jsme se zeptali na důvody takového rozhodnutí (tab. 4).

Tabulka 4: Důvody pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 25 – 34 let (v %).*

moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	56,9
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	55,4
na dítě se cítím být příliš mladý	33,8
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	33,8
můj partner zatím nechce mít dítě	33,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	23,1
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	21,9
nemám vhodného partnera	20,0
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	18,5
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	15,4
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	5,6

Zdroj: CV VM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-04 (N = 65).

Poznámka: * součet odpovědí rozhodně ano a spíše ano (dopočet do 100 % v řádcích tvoří součet odpovědí „spíše ne“, „rozhodně ne“ a „nevím“).

Více než polovina respondentů nemá pro narození dítěte⁶ v ročním časovém horizontu vyhovující ekonomické nebo bytové podmínky. Třetina dotázaných se cítí na dítě stále příliš mladá, nechce zatím omezit pracovní aktivity nebo dítě nechce jejich partner. Zhruba pětina zúčastněných má příliš mladého partnera nebo nemá partnera vůbec. Stejný počet dotázaných je zatím vytížen péčí o děti, které už má. Další skupina respondentů (19 %) zatím nechce omezit čas, který věnuje svým zájmům, nebo nechce mít dítě během studia (15 %).

Přehled důvodů pro odkládání narození dětí, které „starší“ respondenti označovali za nejdůležitější, je velmi heterogenní (tab. 5). U žádné z položek se neseskupila významnější většina dotázaných.

Tabulka 5: Hlavní důvod pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 25 – 34 let (v %).

nemám vhodného partnera	14,3
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	12,5
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	12,5
na dítě se cítím být příliš mladý	12,5
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	12,5
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	10,7
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	8,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	5,4
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	3,6
zatím nechci mít dítě kvůli zdravotním problémům	3,6
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	3,6
celkem	100

Zdroj: CV VM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-04 (N = 65).

Nejvíce oslovených plánuje počít dítě v budoucnosti vzdáleně minimálně rok, protože nemá zatím vhodného partnera. Avšak téměř stejný počet oslovených považuje za hlavní důvod nevyhovující ekonomické a bytové podmínky nebo to, že se cítí být příliš mladý, studuje nebo nechce omezit čas, který věnuje práci. Diferenciace ve vnímání nejdůležitějšího důvodu pro odklad narození dítěte je způsobena do značné míry tím, že v souboru pětadvacetiletých až čtyřiatřicetiletých jsou zastoupeni jak rodiče s dětmi, tak bezdětní, kteří ještě studují. Takoví respondenti se však nemusí nutně lišit věkem. Svou situaci hodnotí rozdílně stejně starý (například sedmadvacetiletý) student a někdo, kdo v tomto věku již několik let pracuje. Výpověď o tom, kdy se člověk cítí být na dítě ještě příliš mladý, je čistě subjektivní a nemusí souviset přímo jen s věkem, ale i s tím, v jaké fázi života se dotýčný právě nachází. Zdá se tedy, že dělíci linii mezi lidmi, kteří deklarují své „mládí“ jako důvod pro prozatímní bezdětnost, a lidmi uvádějícími jiné důvody, nelze stanovit jednoduše podle věku. Fakt, zda člověk již má děti, nebo je bezdětný, hraje v rozhodování o tom, kdy si dítě (resp. další dítě) „pořídí“, důležitou roli. Právě to, že nevíme, jestli respondent hovoří a svým prvním či dalším dítěti, velmi ztěžuje interpretaci výsledků. Rozhodli jsme se proto přikročit k analýzám důvodů pro odkládání reprodukce, a to podle počtu dětí bez ohledu na věk dotázaného.

Z 279 bezdětných respondentů chce mít v budoucnu dítě 84 %, 5 % chce zůstat bezdětnými a 11 % není rozhodnuto. Téměř polovina (47 %) těch, již jsou zatím bezdětní, ale děti ve svém životě mít chtějí, má v úmyslu počít dítě za dobu delší než rok. Hlavními důvody pro odklad narození dítěte byly v této skupině deklarované mládí (16 % dotázaných) a studium (7 % dotázaných). Dvacetina bezdětných nemá zatím vhodného partnera. Nevyhovující ekonomická či bytová situace byly hlavním důvodem, který brání okamžitému založení rodiny, přibližně u třetí dotázaných ze sta.

Mezi rodiči, kteří již jednoho potomka vychovávají (v absolutním počtu 57), měla v úmyslu mít další děti více než polovina (56 %). Třetina dotázaných již ke svému jedináčkovi další dítě neplánuje. Zbývající „jednodětní“ nejsou zatím o celkovém počtu svých dětí rozhodnutí. Počty účastníků výzkumu, kteří měli jedno dítě a další již neplánovali, nebo chtěli druhé dítě minimálně až za rok, jsou tak malé, že výsledky analýzy jejich důvodů nejsou relevantní.

Většina rodičů dvou dětí (83 % z celkového počtu 41) s dalším potomkem již nepočítá, zeptali jsme se jich proto na důvody takového rozhodnutí. Hlavní a prakticky jediný důvod reprezentuje prohlášení, že dotýčný již má tolik dětí, kolik chtěl⁷.

Závěrem

Z provedeného výzkumu vyplývá, že naprostá většina dotázaných má v úmyslu založit v budoucnu rodinu. Největší podíl z nich plánuje mít dvě děti. Hlavní změnou proti předchozímu období (tedy období do začátku devadesátých let) je posun ve vnímání vhodného věku pro zakládání rodiny. Většina lidí do 24 let se ztotožnila s výrokem, že na dítě je ještě příliš mladá. Polovina z nich své mládí uvedla jako hlavní důvod pro odkládání narození dítěte. Jako příliš mladý se cítí také každý třetí respondent ve věku 25 – 34 let. Ještě v předposledním sčítání lidu v roce 1991 byly téměř tři čtvrtiny dívek ve věku 24 let již matkami alespoň jednoho dítěte. Muži zakládali rodinu ve věku jen o něco málo vyšším (rozdíl činil zhruba dva roky).

Jako další významný důvod pro odkládání narození potomka uváděli mladí respondenti do 24 let nevyhovující

ekonomické a bytové podmínky. Oba důvody podpořilo shodně 85 % dotázaných z této věkové skupiny. Oslovení mohou ale tyto nevyhovující podmínky chápat jako přechodný stav související s etapou, ve které se nacházejí – studium, začátek pracovní dráhy. Dá se tak usuzovat z toho, že většina z nich neuvědla ekonomické faktory jako hlavní důvod.

Mezi staršími respondenty (25 – 34 let) jsou uváděné důvody pro odklad narození dítěte různorodější. Je to dáno do určité míry i tím, že tato skupina je sociodemograficky značně heterogenní. V některých případech hovořili dotázaní o odkládání narození již druhého dítěte. Tyto důvody jsou pak nutně odlišné od důvodů dotázaných, kteří teprve uvažují o založení rodiny. Mezi bezdětné starší 25 let patří často lidé s nejvyšším vzděláním a s většími ambicemi. Na druhé straně však také lidé v životě neúspěšní. Shodný počet respondentů tak označil za hlavní důvod odkládání narození svých dětí do vyššího věku jak nevyhovující ekonomické a bytové podmínky a absenci vhodného partnera, tak i studium a upřednostňování profesních aktivit.

- 1 Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti“ uděleného řešitelce grantu Mgr. H. Haškové a spoluřešitelce grantu PhDr. L. Zamykalové Grantovou Agenturou AV ČR (reg. č.: KJB7028402).
- 2 Obliba modelu dvoudětné rodiny má v České republice již mnohaletou tradici, což potvrzují i výsledky šetření, v nichž byl zjišťován názor na ideální počet dětí v rodině. Bezkonkurenčně největší četnost (vždy více než 2/3 respondentů) byla u varianty odpovědi „dvě děti“ zaznamenána jak ve výzkumu agentury STEM v roce 1996, tak v obou výzkumech CVVM v letech 2003 a 2004.
- 3 Vzhledem k tomu, že respondentů s dětmi byl mezi patnácti až čtyřicetiletými zanedbatelný počet, můžeme při interpretaci důvodů pro odklad narození dítěte uvažovat o příslušnicích této věkové skupiny jako o lidech, kteří se teprve chystají založit rodinu.
- 4 Respondent mohl vyjádřit souhlas s libovolným počtem důvodů najednou.
- 5 Pořadí hlavních důvodů pro odkládání narození dítěte se nezmění ani v případě, kdy uvažujeme pouze respondenty z věkové skupiny 20 – 24 let.
- 6 U této skupiny (25 – 34 let) není pro malou četnost možné už dále rozlišit, zda se jedná o odklad narození dítěte prvního či vyššího pořadí.
- 7 Jiný důvod byl uveden minimálně a současně se u žádného z jiných důvodů neseskupili ani dva respondenti.

Co nám říká životní prostředí

Miluše Rezková

Zde prezentované výsledky vycházejí zejména z šetření Centra pro výzkum veřejného mínění provedeného v rámci projektu „Naše společnost 2004“ v březnu tohoto roku na souboru 1056 respondentů, reprezentujícím populaci České republiky ve věku od 15 let. Toto šetření se v základní rovině snažilo o zachycení spokojenosti obyvatel s životním prostředím a s jeho některými složkami. Pokusilo se dále přiblížit míru ekologického vědomí obyvatel, zjistit, zda občané dodržují některé ekologicky žádoucí přístupy a zda se aktivně v ochraně životního prostředí angažují. Tyto poznatky shrnují části 2 a 3. V části 1 se pracuje se souvisejícími daty zjištěnými i v jiných šetřeních zmíněného projektu realizovaných v první polovině tohoto roku.

1. Představuje životní prostředí problém?

Řada výzkumů již doložila, že veřejnost důležitost životního prostředí jako oblasti bezprostředně ovlivňující kvalitu lidského života široce uznává¹. Projevy jeho uznání v běžném životě jsou však - eufemisticky řečeno - nejednoznačné a mnohdy můžeme usuzovat spíše na jev opačný. Nicméně takové trendy v životním způsobu, jako je renesance fenoménu chataření a chalupaření či snaha obyvatel velkoměstských sídlišť přesídlit do dopravně méně pohodlných, ale přírodě bližších lokalit, spíše nasvědčují rostoucí preferenci kvalitního životního prostředí.

Na straně druhé ale výzkumná data dokládají, že mezi jinými společenskými tématy má veřejnost sklon odsouvat témata životního prostředí na periferii svého zájmu. To nám výmluvně ukazuje tabulka 1, zachycující výsledky CVVM z letošního března² (Červenka 2004). Pátráme-li v ní po pozici životního prostředí, pak ji z hlediska hodno-

cení „velmi naléhavé“ nacházíme mezi sledovanými osmnácti tématy až na 14. příčce. I když se velká část respondentů - zhruba polovina - přiklonila k názoru, že otázky životního prostředí „docela“ naléhavé jsou, a jen málokdo míní, že nejsou naléhavé vůbec, za směrodatnou je třeba považovat výslednou nepříliš lichotivou pozici.

Tabulka 1: Hodnocení problémů z hlediska naléhavosti jejich řešení (v %).

	Velmi naléhavé	Docela naléhavé	Není naléhavé	Neví
Nezaměstnanost	84	12	3	1
Zdravotnictví	70	25	3	2
Organizovaný zločin, působení mafií	65	28	4	3
Korupce	65	27	4	4
Sociální jistoty	62	29	5	4
Bezpečnost občanů, tzv. obecná kriminalita	59	36	4	1
Životní úroveň	52	38	8	2
Ekonomická reforma	51	38	5	6
Vytváření fungujícího právního systému	48	35	7	10
Reforma důchodového systému	48	32	9	11
Problematika bytů a nájemného	47	37	8	8
Zemědělství	44	35	9	12
Školství	41	40	11	8
Životní prostředí	31	53	13	3
Problémy spojené s uprchlíky	24	42	19	15
Rasismus	20	42	28	10
Volební systém	9	25	50	16
Postavení a pravomoci prezidenta	6	17	64	13

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost. 2004, šetření 04-01, n = 1065.

Nevýznamné místo životního prostředí v řadě společenských oblastí a jevů dokumentuje časová řada identických výzkumů, začínající v dubnu 2002 – viz tabulka 2. Jeho pozice vykazuje dokonce mírnou tendenci útlumu, když v průběhu tří let poklesla o čtyři procentní body. Je na místě zastavit se u otázky, jaké tedy jsou problémy, které veřejnost trápí nejvíce. Již tradičně se ukazuje, že jsou to takové, které se občanů dotýkají bezprostředně, resp. takové, v nichž vidí potenciální ohrožení. V roce 2002 je znepokojovala především kriminalita ve všech jejích formách. V posledních dvou letech se více cítí být ohroženi nezaměstnaností a v současnosti také situací ve zdravotnictví – což ovšem odráží spíše mediální frekventovanost tohoto tématu než (zatím?) osobní negativní zkušenosti³.

Analýza dat potvrzuje, že téma životního prostředí ve veřejnosti žádné rozporné postoje nevyvolává – jeho důležitost vnímají všechny výzkumem sledované skupiny velmi podobně. Přece jen stojí za zmínku, že jej akcentují poněkud vyšší měrou nejmladší respondenti ve věku od 15 do 19 let, ženy a Pražané. Důvody se zdají být zřejmé a objasní se ještě více v dalším textu.

Tabulka 2: Problémy hodnocené jako velmi naléhavé 2002 – 2004 (v %).

	IV/2002	III/2003	III/2004
Nezaměstnanost	67	74	84
Zdravotnictví	58	59	70
Organizovaný zločin, působení mafií	70	72	65
Korupce	73	70	65
Sociální jistoty	52	57	62
Obecná kriminalita	64	66	59
Životní úroveň	51	46	52
Ekonomická reforma	47	33	51
Vytváření fungujícího právního systému	50	60	48
Reforma důchodového systému	38	39	48
Problematika bytů a nájemného	46	44	47
Zemědělství	43	47	44
Školství	43	37	41
Životní prostředí	35	33	31
Problémy spojené s uprchlíky	19	23	24
Rasismus	21	22	20
Volební systém	11	10	9
Postavení a pravomoci prezidenta	11	7	6

Zdroj: CV VM, výzkum Naše společnost 2003 – 2004.
Poznámka: Důležitost do 100 % u každého údaje tvoří ostatní odpovědi.

Pohled veřejnosti dokresluje dále její hodnocení uplynulého vývoje⁴ (Horáková 2004). Příslušné poznatky přinesl lednový výzkum, v němž se dotázaní vyjadřovali k jednotlivým společenským oblastem a problémům a posuzovali, zda v nich v předšlém roce došlo k nějakým kvalitativním změnám. I v tomto případě se potvrdila výlučná pozice životního prostředí, jež nacházíme na prvním místě úspěšnosti. Velká část obyvatel, konkrétně polovina, v něm sice (podobně jako třeba v kultuře nebo ve vztazích k zahraničí) žádné významnější změny nepozoruje, ale skutečně mimořádná je míra přesvědčení, že se situace zlepšila, a to „spíše zlepšila“ (36 %)⁵. O podstatné změně jsou přesvědčena jen tři procenta respondentů. Podíl kritiků pak nedosahuje ani deseti procent.

Tabulka 3: Hodnocení problémů z hlediska naléhavosti jejich řešení (v %).

	Rozhodně zlepšila	Spíše zlepšila	Nezměnila	Spíše zhoršila	Rozhodně zhoršila
Životní prostředí	3	36	50	7	1
Zdravotnictví	0	2	20	45	31
Vztahy ČR se zahraničím	3	30	51	6	1
Školství	1	8	43	35	8
Fungování hospodářství	0	7	35	39	14
Bezpečnost občanů, tzv. obecná kriminalita	0	7	36	39	17
Kultura	4	23	56	8	2
Situace v armádě	3	20	31	23	7
Fungování úřadů	1	10	49	26	10
Sociální jistoty	0	4	24	46	23
Nezaměstnanost	0	1	7	44	46
Soudnictví	0	4	40	28	14
Přistěhovalectví	1	3	36	28	10
Korupce	0	2	34	34	20
Hospodářská kriminalita	0	3	36	34	18
Zemědělství	0	5	32	36	17
Politická situace v ČR	0	5	52	29	9
Možnost účasti občanů na rozhodování o věcech veřejných	1	8	56	20	9
Životní úroveň	1	9	38	38	13
Věda a výzkum	2	13	38	14	3
Vstup do EU	9	31	36	6	2
Dopravní obslužnost	1	12	44	27	9
Nabídka zboží a služeb	15	43	35	3	2
Dodržování lidských práv	2	12	58	12	4
Právní prostředí	1	6	50	20	8

Zdroj: CV VM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-01, n = 1065.
Poznámka: Důležitost do 100 % tvoří odpovědi „nevím“.

Relativně velmi příznivý dojem, jaký loňský vývoj životního prostředí mezi veřejností vyvolal, byl zjištěn i o dva měsíce později, kdy měli dotázaní posoudit péči, jaké se mu loni dostalo. Mezi takovými oblastmi, jako je sociální politika, zemědělská či zahraniční politika⁶ se umístilo opět nejlépe, a to s obdobným rozložením kladných a záporných hodnocení: situace se zlepšila podle 39 %, zhoršila podle 10 % a nezměnila v očích 47 % respondentů. Čtyři procenta si netroufala hodnotit.

Nevelké názorové diference se potvrdily také v tomto případě. Péči lépe oceňují lidé s dobrou životní úrovní, vedle toho mezi vysokoškolsky vzdělávanými převažuje dojem o její stagnaci (53 %). Konečně kritičtější názor vystoupil mezi nejmladšími respondenty do 19 let, podle třinácti procent z nich došlo ke zhoršení.

Zjištěné názory a hodnocení hovoří poměrně výmluvně. S jistou mírou zjednodušení lze konstatovat, že naši občané životní prostředí vnímají jako oblast neproblémovou, resp. státem poměrně dobře zvládanou, jíž se proto osobně nemusejí nijak zvláště zabývat. Takové je tedy jedno z východisek, na základě něhož si veřejnost utváří příslušné postoje a praktické chování.

2. Jsme tedy s naším životním prostředím spokojeni?

Předchozí výsledky působící možná až nudně bezpro-

blémově mohou indikovat obdobnou situaci v dalších zkoumaných hlediscích. Takové očekávání se naplňuje v případech, kdy dotázaní hodnotili životní prostředí v místě, kde sami trvale žijí. Plné tři čtvrtiny totiž sdělily, že s ním jsou spokojeny, i když se nejedná o spokojenost bezvýhradnou - což dali najevo volbou možnosti „spíše spokojen“ (67 %). Jako „velmi spokojený“ se označil asi každý desátý (9 %). Nespokojenost se pohybovala na úrovni čtvrtiny, v tom jen čtyři procenta respondentů se vyjádřila extrémně kriticky.

Zcela odlišně ale veřejnost vnímá životní prostředí obecně, v rámci republiky. Podíl nespokojených se zde přiblížil polovině (46 %), i když radikální „velmi nespokojen“ zvolila jen velmi malá část (6 %). Podíl spokojených pak poklesl až pod padesát procent (47 %).

	spokojen		nespokojen		spokojen/nespokojen
	velmi	spíše	spíše	velmi	
V republice	2	45	40	6	47/46
V bydlišti	9	67	19	4	76/23

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Rozdílný pohled na životní prostředí v místě bydliště a v republice obecně není něčím neobvyklým, neboť byl již mnohokrát potvrzen jak ve výzkumech CVVM, tak i jeho předchůdce IVVM. Za tímto zdánlivým rozporům je třeba především vidět fakt, že většina obyvatel v extrémně ekologicky narušených oblastech a lokalitách nebydlí, nicméně informovanost o jejich problémech se dostala do všeobecného povědomí; tímto prizmatem je poznamenáno vidění ekologické situace v zemi. V kritičtější přístup se zcela jistě také promítá obeznamenost s takovými dlouhodobými ekologickými problémy České republiky, jako je úbytek živočišných a rostlinných druhů, znečištění půdy průmyslovými hnojivy, úbytek zelených ploch apod.

Rozšířená spokojenost s místním životním prostředím se odvíjí od faktu již zmíněného – totiž, že většina lidí zvláště ekologicky narušené oblasti a lokality neobývá, avšak právě s nimi porovnává. Mezi jiným je třeba také počítat s psychologickými faktory, jako je vytěšňování negativních vjemů a přivyknutí i k méně příznivým podmínkám.

Nastíněnému vysvětlení odpovídají i názorové tendence určitých skupin respondentů, zejména v jejich členění podle regionu a velikostního typu místa bydliště. Se svým životním prostředím jsou nadprůměrně spokojeni respondenti na venkově, konkrétně v obcích do 2000 obyvatel. Ti se rovněž kritičtěji vyjadřují k situaci země jako celku, i když nikoli měrou, jakou pozorujeme ve městech. Spokojenější jsou také občané v důchodovém věku. Podle očekávání panuje vysoká nespokojenost s ekologickou situací v Praze a v Moravskoslezském regionu. Překvapením není ani nadprůměrná spokojenost obyvatel s dobrou životní úrovní, promítající uspokojení se svého životního prostředí i do posouzení situace v zemi. Zatímco v hodnocení situace v místě se již výraz-

nější diference mezi obyvatelstvem neukázaly, v pohledu na celkové poměry v ČR byla zjištěna zvýšená nespokojenost mezi mladšími (20 – 24 let) a nejmladšími (15 – 19 let) věkovými skupinami respondentů a dále i trend jejího růstu úměrně výši dosaženého vzdělání. Také zde se tedy potvrzuje intenzivnější vztah obou těchto skupin k otázkám životního prostředí, naznačený jimi již jeho uznáním jako naléhavého problému společnosti.

Březnový výzkum umožnil poodhalit souvislost mezi hodnocením životního prostředí obecně a názorem na péči, jež se jí ze strany státu dostává. Tabulka 6 dokumentuje některé očekávané souvislosti. Těmi je např. široké přesvědčení skupinky respondentů „velmi spokojených“ s naším životním prostředím o tom, že se péče zlepšila, a části „velmi nespokojených“ o tom, že se zhoršila. Podobně logické se zdá být rozložení názorů „spíše spokojených“, sdílejících zčásti přesvědčení o zlepšení péče, zčásti o jejím neměnném stavu.

Zajímavější pohled se naskýtá na skupinu „spíše nespokojených“. Jejich častý dojem o zlepšení ekologické péče lze interpretovat jako nespokojenost s její nedostatečností. Tím spíše lze takto vysvětlit i jejich dojem, že se nic nezměnilo. Samozřejmě připadá v úvahu možnost, že zlepšení životního prostředí přičítají působení jiných vlivů a okolností, než je právě péče státu. Větší jistotu by snad mohl přinést další výzkum.

	Zlepšila se	Nezměnila se	Zhoršila se	Neví
Velmi spokojen	61	22	11	6
Spíše spokojen	46	44	6	4
Spíše nespokojen	33	53	11	3
Velmi nespokojen	21	37	39	3
Neví	25	52	10	13

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.

Pohlédneme-li na tabulku 6 porovnávající data současná a získaná v červnu loňského roku, lze konstatovat, že hodnocení situace v obcích a městech se prakticky nezměnilo, ale poněkud se zmírnila kritika životního prostředí v zemi jako celku. Lze tedy uzavřít, že letošní lepší pozice životního prostředí v zemi je potvrzena jak subjektivním hodnocením březnových účastníků výzkumu, tak porovnáním výzkumných dat.

	spokojen		nespokojen	
	IV/2002	III/2004	IV/2002	III/2004
V republice	40	47	53	46
V bydlišti	74	76	25	23

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku za každé šetření tvoří odpovědi „nevím“.

O hlediscích, které respondenti zvažovali při hodnocení životního prostředí v ČR, jsme mohli jen kalkulovat. V případě názorů na místní životní prostředí ale již některá data k dispozici jsou: dotázaní byli totiž požádáni o posouzení vybraných složek jejich bezprostředního životního prostředí a měli sdělit, nakolik jsou s nimi spokojeni⁷ - viz tabulka 7.

	velmi spokojen	spíše spokojen	spíše nespokojen	velmi nespokojen	spokojen /nespokojen
S dostupností volné přírody	30	56	11	3	86/14
S čistotou okolní přírody	8	66	22	4	74/26
S kvalitou pitné vody	17	55	18	6	72/24
S čistotou ovzduší	15	53	26	6	68/32
S úrovní hluku	10	53	26	9	63/35
S čistotou povrchových vod	8	43	31	7	51/38

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Získané výsledky lze považovat za příznivé v tom smyslu, že větší část obyvatel je v tom kterém ohledu spokojena. Dotázaní přitom nejvíce vyzdvihli dostupnost volné přírody, s níž je spokojeno 86 % a která chybí jen čtrnácti procentům. V rozmezí od asi dvou třetin do tří čtvrtin hodnotí respondenti pozitivně čistotu okolní přírody, kvalitu pitné vody, ovzduší a situaci z hlediska hluku v místě bydliště. Kritičtěji ale vnímají takový relativně dobře pozorovatelný jev, jímž je čistota povrchových vod – nespokojenost tlumočí kolem dvou pětín dotázaných a spokojenost zde dosahuje jen asi poloviny.

Povšimneme-li si rozsahu nespokojených, pak jejich zastoupení nelze považovat za zanedbatelné, uvědomíme-li si, že se jedná - s výjimkou dostupnosti přírody – o každého čtvrtého až třetího občana ve věku od patnácti let, jenž má pocit nedostatečné kvality významných složek životního prostředí v místě, kde žije.

Analýza sociodemografických diferencí opět potvrdila dominantní vliv velikosti, resp. typu bydliště dotázaného. Bez výjimky všechny ukazatele jsou hodnoceny nejlépe na venkově a nejhůře v Praze. V Praze například 60 % obyvatel kritizuje úroveň hluku, 52 % je nespokojeno s čistotou vzduchu, totéž procento s čistotou ulic a téměř polovina (48 %) s čistotou povrchových vod. Pražané vedle toho méně výrazně, i když nadprůměrně, kritizují dostupnost a čistotu přírody, jakož i kvalitu pitné vody.

Horší environmentální poměry v Moravskoslezském kraji potvrzuje zvýšená nespokojenost jeho obyvatel s čistotou ovzduší, přírody a povrchové vody. Příznivější situaci signalizují výpovědi respondentů v Libereckém kraji, příznivě hodnotících čistotu okolní přírody, povrchových vod a klidu. Analýza dále zjistila již jen dílčí odchylky, kdy například ve Zlínském a Královéhradeckém kraji byla kvitována čistota přírody a v kraji Pardubickém klid.

Kromě vlivu lokality se jako významné hodnotící kritérium potvrdila také životní úroveň dotázaných, a to formou více či méně výrazné tendence růstu spokojenosti v závislosti na výši životní úrovně. Spojitost obou hodnocení je zřejmá: lidé s lepší životní úrovní vyhledávají kvalitnější lokality a jsou s nimi tedy více spokojeni.

3. Můžeme pro životní prostředí něco dělat?

Udržování a zlepšování životního prostředí předpokládá nejen patřičný dohled a péči státu, ale vyžaduje zároveň maximální občanskou participaci. Lidé by se měli především chovat ekologicky žádoucím způsobem, šetřit přírodu a její zdroje přímo i zprostředkovaně, např. preferencí výrobků méně náročných na energie, obaly, přepravní náklady apod. Potřeba společenské aktivity pak v současnosti vystupuje jak s ohledem na četné snahy podnikatelské sféry vyhybat se zohledňování ekologických hledisek, tak v souvislosti s rozhodovací činností úřadů, mnohdy příliš podvolujících se těmto snahám.

Předpokladem uskutečňování obou typů aktivit je uznání existence vážných ekologických problémů doprovázené vědomím, že jim lze čelit. Zde prezentovaná zjištění zatím ukázala, že problém životního prostředí je pro veřejnost okrajový. Toto zjištění nicméně relativizují další výsledky, zjištěné při konfrontaci dotázaných s některými tezemi zabývajícími se právě otázkou závažnosti ekologických problémů a s tím spojené role vědy a občanů v jejich řešení⁸ – viz tabulka 8.

	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne	ano/ne
Snaha jednotlivce dělat něco pro životní prostředí má význam	38	36	18	5	74/23
Je příliš ekonomicky náročné zabývat se životním prostředím	10	42	27	8	52/35
Lidé dnes mají dost času na to, aby se zabývali životním prostředím	7	31	40	12	38/52
Způsob likvidace odpadů a znečištění životního prostředí vyřeší věda	4	22	33	21	26/54
Problémy životního prostředí se zveličují	5	18	43	25	23/69

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Tak například v reakci na tvrzení prohlašující, že se ekologické problémy zveličují, zaujaly více než dvě třetiny účastníků výzkumu nesouhlasné stanovisko. Ohlas našlo jen mezi menší částí, a to mezi necelou čtvrtinou respondentů (23 %).

Důležité je dále rozšířené přesvědčení, že takové problémy, jako je likvidace odpadů a znečištění životního prostředí, věda nevyřeší: pochyby sdílí 54 % dotázaných, přičemž přinejmenším pětina (21 %) rezignuje na

tuto možnost zcela. Optimisty zůstává, podobně jako v předchozím případě, asi čtvrtina dotázaných.

Povzbudivým výsledkem je hodnocení role jednotlivce - vůbec největší podporu si totiž získal názor, že snaha jednotlivce dělat něco pro životní prostředí má význam. Přesvědčení o její platnosti deklarovaly asi tři čtvrtiny účastníků výzkumu. Skepse se v tomto případě zúžila na 23 %.

Odlíšné reakce ale vyvolaly teze dotýkající se citlivých otázek času a peněz, kdy většina respondentů vyjádřila přesvědčení, že zabývat se životním prostředím je záležitost příliš ekonomicky a časově náročná (52 %). Takový postoj může ovšem zčásti snižovat váhu toho, co vyslovili předtím, neboť právě čas a (tím také) peníze je třeba i na poli ekologie vynakládat pro to, aby se dosáhlo žádoucího výsledku. V opozici se k těmto přílišné náročnosti ekologické péče postavily asi dvě pětiny dotázaných (38 %).

Z výše uvedeného je tedy patrné, že veřejnost ekologické problémy skutečně bere na vědomí, navíc s tím, že možnosti vědy vnímá jako omezené. Uznává se sice význam pomoci jednotlivců, ovšem s podstatnou výhradou, a to, že zátěž s ní spojená se jeví jako přílišná.

Při analýze diferencí mezi názory některých sociálně-demografických skupin obyvatel se uplatnilo hledisko vzdělání a věku respondentů. Výše dosaženého vzdělání člení populaci na dvě poměrně vyhraněné skupiny: jsou jimi jednak vysokoškolsky vzdělaní občané, akcentující závažnost ekologických problémů a potřebu věnovat jim náležitou péči finanční i „časovou“, jednak skupiny s nižšími stupni dosaženého vzdělání, jež bychom mohli charakterizovat jako celkově vlažnější, skeptičtější. Mezi vysokoškolsky vzdělanými zaujme jejich postoj k roli vědy v řešení ekologických problémů, kdy sice většina je vůči možnostem vědy skeptická, ale objevujeme i vyšší zastoupení optimistů.

Za ekologicky orientovanou skupinou lze považovat nejmladší část populace do devatenácti let. Její postoje mají povahu mírného, leč důsledného důrazu na všechna hlediska vyzdvihující potřebu řešit problémy životního prostředí a význam aktivity jednotlivců. Zhruba každý čtvrtý (26 %) ale přiznává nejistotu („nevím“) v posouzení možností vědy v řešení ekologických zátěží. Podobně je tomu i mezi nejstarší generací (nad 60 let).

Další diferenciace měla již charakter méně systematický. Tak například ženy akcentovaly význam aktivity jednotlivců; muži se pak častěji přikláněli k názoru o zveličování ekologických problémů a více spoléhali na vědu.

Analýza i zde potvrdila přenášení subjektivní zkušenosti na posouzení obecných jevů a podmínek. Lidé spokojení se svým životním prostředím, jichž je, jak víme, naprostá většina, více inklinovali k názoru o zveličování ekologických problémů. Je otázkou, nakolik je osobní negativní zkušenost potřebná k lepšímu pochopení problémů a tedy i k potřebné společenské aktivizaci.

Kromě otázek postojových vypovídali dotázaní také o svém praktickém chování - to je, zda se sami, resp. jejich domácnosti, chovají ekologicky žádoucími způsoby.

Tabulka 9: Uplatňování ekologicky šetrného chování domácností (v %).

	Vždy	Často	Výjimečně	Nikdy
Odevzdává, třídí nebezpečný odpad	35	34	17	9
Třídí běžný odpad	32	35	20	12
Šetří energiemi a vodou z důvodu ochrany životního prostředí	12	30	30	24
Rídí se při nákupu výrobků (např. pracích prášků) tím, zda jsou šetrné k životnímu prostředí	4	22	36	25
Omezuje jízdy autem z důvodu ochrany životního prostředí	4	11	34	42

Zdroj: CV VM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Asi dvě třetiny dotázaných v této souvislosti sdělily, že jejich domácnosti („vždy“ nebo „často“) nakládají náležitým způsobem s běžným i s nebezpečným odpadem, tj. třídí jej či odevzdávají na určená místa. Je otázkou, proč tak nečiní zbývající, kdy jejich podíl tvoří asi třetinu¹⁰.

Horší je ale situace v šetření energiemi a vodou z důvodu ochrany životního prostředí či preference obecně ekologicky šetrných výrobků, kdy více než polovina přiznala, že tento moment v jejich spotřebě roli nehraje. O šetrnější přístupy usiluje menší část - přitom častěji, pokud jde o spotřebu energií a vody.

Zjištění, že jen v 15 % domácností se setkáme s ochotou omezovat z důvodu ochrany životního prostředí cesty autem, svědčí o silném návyku využívat tento způsob dopravy; do budoucna tudíž asi nelze v tomto směru očekávat větší pochopení.

O uplatňování ekologicky šetrných přístupů a strategií ve svých domácnostech vypovídají častěji ženy, lidé s vysokoškolským vzděláním a s dobrou životní úrovní. Nejmladší generace respondentů často přiznala, že o strategiích jejich domácností není informována. Zvláště vysoká byla její neinformovanost o nákupech výrobků šetrných k životnímu prostředí (41 %). Kromě své neinformovanosti mladí častěji prozradili uplatňování méně šetrných přístupů ve svých domácnostech, což může svědčit o jejich větší otevřenosti a tedy možná i relevantnějších výpovědích. Stejně to však může znamenat, že třídění odpadu v domácnosti provádí jiná osoba než respondent (nejčastěji matka), aniž by o tom tito mladší členové domácnosti věděli. To ovšem vypovídá o absenci ekologické výchovy v českých domácnostech.

Ukázalo se konečně, že s odpovědnějšími přístupy se pojí i takové faktory, jako je nespokojenost s životním prostředím v zemi, přesvědčení, že se ekologické problémy nezveličují, jakož i opatrnější pohled na možnosti vědy v řešení ekologických problémů.

Jak se lidé zapojují do některých ekologicky orientovaných činností přesahujících jejich domácnost, tedy jak vypadá jejich společenská angažovanost, zjišťoval závěrečný blok březnového šetření¹¹. Lze konstatovat, že výsledky byly jen

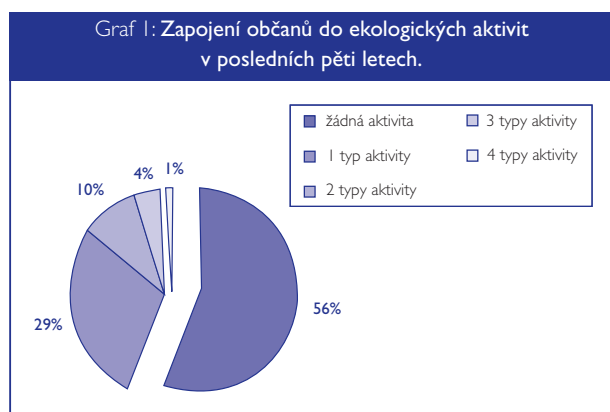
logickým vyústěním dosavadních zjištění - míra občanské participace se ukázala jako skutečně minimální. Pokud se lidé do ochrany životního prostředí nějakým způsobem zapojují, pak jsou to hlavně dobrovolné akce, brigády apod., v rozsahu asi třetiny obyvatel za uplynulé pětileté období.

	Ano	Ne
zúčastnil se aktivit na ochranu přírody – brigády, obnovy zeleně...	33	66
podepsal petici týkající se životního prostředí	14	82
dal peníze na podporu nějaké skupiny, hnutí, které se zabývá ochranou životního prostředí	11	87
zúčastnil se protestu nebo demonstrace, které se týkaly životního prostředí	5	95

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03.
Poznámka: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Pouze velmi malá část respondentů sdělila, že se zapojila do nějakých kvalitativně odlišných akcí: petici na ochranu životního prostředí v průběhu uplynulých pěti let podepsalo 14 % respondentů, 11 % finančně podpořilo nějakou ekologicky zaměřenou skupinu či organizaci a 5 % se zúčastnilo nějaké protestní akce týkající se životního prostředí.

Další analýza dat ukázala (viz graf 1), že celkově se v posledních pěti letech do žádné ze sledovaných typů aktivit nezapojilo 56 % obyvatel. Třetina se pak zapojila do jedné, nejčastěji formou brigády na ochranu přírody. Nejméně obvyklým způsobem podpory je v současnosti finanční příspěvek určité skupině či hnutí zabývajícím se ochranou životního prostředí.

Zdroj: Výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-03 (Chludilová 8. 4. 2004).

Podle očekávání jsme mezi účastníky jednotlivých aktivit našli zejména mladé lidi, za čímž je třeba vidět nejen jejich větší zájem o ekologické otázky, ale i větší časové a fyzické možnosti. K větší aktivitě vede také skeptičtější názor na možnosti vědy v řešení ekologických problémů a přesvědčení, že problémy se nezveličují. Potvrdila se rovněž souvislost s hodnocením životního prostředí v místě bydliště a v zemi celkově – nespokojenost zpravidla mobilizuje k vyšší aktivitě. Tlumícím momentem je ale nízká životní úroveň a přesvědčení, že snaha jednotlivce dělat něco pro životní prostředí nemá význam.

Závěrem

Již tento poměrně letmý pohled na danou problematiku naznačil existenci řady rozporů, jež ve vztahu k problému ekologie a životního prostředí mezi veřejností přetrvávají. Občané jej jako společenský problém nevnímají, i když mnohé jeho problémy reflektují. Toto vědomí však není natolik silné, aby větší měrou mobilizovalo k odpovědnému vztahu k životnímu prostředí, tím méně k jeho aktivní ochraně a k občanské aktivitě. Nadějnou skutečností zůstává, že pozitivní trendy pozorujeme mezi nejmladší generací, vysokoškolsky vzdělanými občany a v určitých směrech i mezi lidmi s dobrou životní úrovní. Zda se takové očekávání do budoucna více naplní, mohou ukázat některé další výzkumy.

Literatura:

- Červenka, J.: „Hodnocení naléhavosti problémů“. CVVM SoÚ AV ČR. Tisková zpráva. 5. 4. 2004.
- Hordáková, N.: „Hodnocení loňského vývoje v ČR“. CVVM SoÚ AV ČR. Tisková zpráva. 23. 2. 2004.
- Chludilová, I.: „Náš vztah k životnímu prostředí“. SoÚ AV ČR. Tisková zpráva. 8. 4. 2004.
- Chludilová, I.: „Spokojenost s životním prostředím“. SoÚ AV ČR. Tisková zpráva. 23. 4. 2004.

Zdroje:

- Výzkumy CVVM SoÚ AV ČR projektu Naše společnost 2004, šetření leden – květen 2004.
- Výzkum životních hodnot IVVM realizovaný v letech 1986 – 1999.
- Výzkum spokojenosti s životním prostředím IVVM realizovaný v letech 1992 – 2001.
- Naléhavost společenských problémů – výzkum IVVM realizovaný v letech 1993 – 2001.

- 1 Jedná se např. o výsledky šetření životních hodnot Institutu pro výzkum veřejného mínění - prováděné v 90. letech.
- 2 Otázka: „Jak moc je podle vás naléhavé zabývat se letos v České republice následujícími oblastmi?“
- 3 O tom vypovídají příslušné výzkumy CVVM, zabývající se spokojeností obyvatel s lékařskou péčí.
- 4 Otázka: „Řekl byste, že se v ČR za loňský rok situace v následujících oblastech zlepšila, zhoršila, nebo se nezměnila?“
- 5 Zlepšování některých ukazatelů, například emisí oxidu uhličitého a dalších „skleníkových“ plynů dokumentuje např. Statistická ročenka životního prostředí. Poslední data jsou k dispozici pouze za rok 2002, nelze tudíž srovnávat s námi získanými údaji. I tak je málo pravděpodobné, že by lidé měli na mysli statistikou sledované složky. Je přitom otázkou, jaké změny měli na mysli.
- 6 Otázka: „Řekl byste, že se v ČR za loňský rok situace zlepšila, zhoršila, nebo se nezměnila, pokud jde o a) péči o životní prostředí, b) vnitřní politiku, c) zahraniční politiku, d) politiku zaměstnanosti, e) sociální politiku, f) hospodářskou politiku, g) bezpečnostní politiku (omezování kriminality), h) přistěhovaleckou politiku, i) zemědělskou politiku, j) ochranu lidských práv, k) omezování korupce l) omezování hospodářské kriminality?“
- 7 Otázka: „Nakolik jste v místě vašeho bydliště spokojen či nespokojen a) s čistotou okolní přírody, b) s dostupností volné přírody, c) s čistotou ovzduší, d) s čistotou povrchových vod, e) s kvalitou pitné vody, f) s úrovní hluku?“
- 8 Otázka: „Věnujme se nyní životnímu prostředí. Myslíte si, že a) snaha jednotlivce dělat něco pro životní prostředí má význam, b) problémy životního prostředí se zveličují, c) lidé dnes mají dost času na to, aby se zabývali životním prostředím, d) je příliš ekonomicky náročné zabývat se životním prostředím, e) způsob likvidace odpadů a znečištění životního prostředí vyřeší věda?“
- 9 Otázka: „Pokud jde o vaši domácnost, odevzdáváte, třídíte nebezpečný odpad... Dále viz tabulka 9.“
- 10 Tento podíl je pravděpodobně ve skutečnosti vyšší, neboť nelze vyloučit možnost stylizace dotázaných.
- 11 Otázka: „V posledních pěti letech jste: a) podepsal petici týkající se životního prostředí, b) dal peníze na podporu nějaké skupiny, hnutí, které se zabývá ochranou životního prostředí, c) zúčastnil se protestu nebo demonstrace, které se týkaly životního prostředí, d) zúčastnil se aktivit na ochranu přírody – např. brigády, obnovy zeleně?“

Volby do Evropského parlamentu z pohledu genderu – genderově diferencovaný pohled na kandidátní listiny politických stran a volební účast

Petra Rakušanová

Otázka rovných příležitostí mužů a žen nebyla dlouhou dobu v České republice politickým tématem. Situace se však výrazně změnila v průběhu prohlubující se evropské integrace, kdy se vláda zavázala řešit nerovné postavení mužů a žen v mnoha sférách. Přesto je nutné konstatovat, že otázka rovných příležitostí leží dosud v české politice na okraji zájmu. Například ve volbách do Poslanecké sněmovny P ČR (PS PČR) v roce 2002 se ve svém programu této otázce věnovala pouze ČSSD. Ta je rovněž jedinou parlamentní politickou stranou, která přijala kvóty pro účast žen ve stranických orgánech a na kandidátkách (1/5).

V souladu se zahraničními trendy tedy můžeme říci, že současná situace v České republice do určité míry kopíruje západoevropský trend a že stejně jako západoevropské levicové strany je i česká levice více orientována na aktivní odstraňování nerovností mezi muži a ženami v politické sféře. Na rozdíl od západní Evropy však české politické strany vyjadřují podporu rovnosti mezi oběma pohlavími převážně verbálně. A jak se pokusí ukázat tento příspěvek, stranická realita je často od rétoriky rovných příležitostí značně odlišná.

Tento příspěvek nabízí genderově diferencovaný pohled na volby do Evropského parlamentu, a to ze dvou aspektů - nejprve srovnáme kandidátní listiny politických stran ve volbách do Poslanecké sněmovny P ČR a ve volbách do Evropského parlamentu. Zde se zaměříme především na narůstající/klesající trend procenta žen na kandidátkách a mezi zvolenými zastupiteli a zastupitelkami, srovnání efektu volebního systému a konečně srovnání vybraných sociodemografických charakteristik zvolených poslanců a poslankyň. V druhé části se příspěvek na základě kombinace dat z výzkumu veřejného mínění a faktických volebních výsledků zaměří na možnost genderově diversifikované analýzy volební účasti ve volbách do Evropského parlamentu a ve volbách obecně.

Srovnání kandidátních listin politických stran v parlamentních a evropských volbách

Zatímco ve volbách do PS PČR v roce 2002 bylo z 6079 kandidátů 1590 žen (26,16 %) a 4489 mužů (73,84 %), v letošních volbách do Evropského parlamentu bylo z 809 kandidátů 205 žen (25,3 %) a 604 mužů (74,7 %). Nejprve se podíváme na srovnání nárůstu nebo naopak poklesu procenta žen na kandidátních listinách hlavních parlamentních politických stran. Ve srovnání s volbami do PS PČR v roce 2002 došlo v evropských volbách k poklesu procenta žen na kandidátkách tří politických stran, zatímco k nárůstu pouze u dvou politických stran (tabulka 1).

Oproti volbám v roce 2002 nebyl v letošním roce potvrzen argument, že levicové politické strany kontinuálně odstraňují bariéry mezi muži a ženami uvnitř svých politických stran. Jak u ČSSD, tak u KSČM došlo v letošních volbách k snížení počtu žen na kandidátkách, zatímco u KSČM to bylo snížení nepatrné – pouze o 0,44 %, u ČSSD došlo k poklesu procenta žen na kandidátkách o 5,69 %. U stran ve středu a na pravé straně spektra nenalzáme žádný jednotný trend, zatímco u ODS došlo k poklesu o 4,4 %, u KDU-ČSL a US-DEU došlo shodně k nárůstu o 9,8 %.

Tabulka 1: Srovnání procenta kandidátek do PS PČR a EP podle politických stran v letech 1996–2004 (v %).

Strana/rok voleb	Kandidátky	Změna
ČSSD 1996	14,9	
ČSSD 1998	17,2	+2,3
ČSSD 2002	24,49	+7,29
ČSSD EP 2004	18,8	-5,69
KSČM 1998	20,1	
KSČM 2002	19,24	-0,86
KSČM EP 2004	18,8	-0,44
KDU-ČSL 1998	14,4	
US 1998	18,2	
KDU-ČSL a US-DEU 2002	15,2	+0,8/-3
KDU-ČSL EP 2004	25,0	+9,8
US-DEU EP 2004	25,0	+9,8
ODS 1996	15,1	
ODS 1998	17,8	+2,7
ODS 2002	16,9	-0,9
ODS EP 2004	12,5	-4,4
Republikáni 1998	15,3	

Zdroj: Parliamentary DICe

Pokud se podíváme na české parlamentní politické strany, zaznamenáme mezi nimi výrazné rozdíly. Nejprve se podíváme na vývoj v čase (viz tabulka 1). Celkově je možné říci, že zatímco v letech 1996–2002 vzrostl jak podíl žen mezi kandidáty do dolní komory českého parlamentu (celkově o 6 %), tak podíl žen mezi zvolenými zákonodárci (o 2,5 %), dochází ve volbách do PS PČR k trvalému poklesu v poměru mezi kandidátkami a zvolenými (pokles o 6 %) (Rakušanová in: Linek et al. 2003). Tento fakt je možné vysvětlit několika způsoby. Zaprvé jde o efekt poměrného volebního systému, který je obecně pokládán za více propustný než systém většinový [Sartori 2001]. Pippa Norris rovněž v tomto kontextu poukazuje na skutečnost, že účast žen v politice je vyšší, pokud je méně volebních obvodů

s více mandáty. Zvyšuje se tak podíl zvolených v jednom obvodu a ženy mají zároveň větší šanci dostat se na volitelná místa [Norris 1985, 2004].

Z pohledu volebního systému by tedy měly volby do Evropského parlamentu (EP) být pro ženy propustnější, protože celá Česká republika tvořila v evropských volbách jeden volební obvod a bylo voleno celkem 24 budoucích poslanců/poslankyň EP. Argument Pippy Norris byl potvrzen hned ve dvou aspektech, ve volbách do EP došlo k nárůstu procenta zvolených žen, a to o 3,8 % oproti volbám do PS PČR v roce 2002. Rovněž však došlo k velmi výraznému zvýšení poměru kandidátek a zvolených žen - k nárůstu o 17 % (nárůst je možné sledovat rovněž v poměru absolutních čísel kandidátek a zvolených poslankyň), což znamená, že ženy se častěji umísťují na volitelných místech na kandidátních listinách úspěšných politických stran.

Tabulka 2: Procento kandidátek a zvolených zástupkyň ve volbách do PS PČR a EP v letech 1996-2004 (v %).

Země/ rok voleb	Kandidátky	Zvolené	Poměr kandidátek a zvolených	Změna v poměru kandidátek a zvolených v čase
PS PČR 1996	20,2	14,5	72 %	
PS PČR 1998	21,1	15	71 %	-1 %
PS PČR 2002	26,1	17	65 %	-6 %
EP 2004	25,3	20,8	82 %	+17 %

Zdroj: Parliamentary DiCe

Úspěch žen v obou aspektech však nelze připisovat pouze parlamentním politickým stranám, protože jsme již ukázali, že u některých z nich došlo spíše k poklesu počtu žen na kandidátních listinách. Právě naopak, s výjimkou KDU-ČSL, kde je ze dvou zvolených kandidátů jedna žena, byly úspěšnější ženy na kandidátkách mimoparlamentních politických stran – a to jak Nezávislí (50 % žen), tak Sdružení nezávislých a Evropských demokratů (33,3 %).

Tabulka 3: Počet zvolených poslanců a poslankyň podle genderu.

Politická strana	Počet zvolených celkem	Z toho žen	Z toho mužů
ODS	9	1 11,2 %	8 88,8 %
KSČM	6	1 16,7 %	5 83,4 %
SNK	3	1 33,3 %	2 66,7 %
KDU-ČSL	2	1 50 %	1 50 %
ČSSD	2	0 0 %	2 100 %
Nezávislí	2	1 50 %	1 50 %

Zdroj: Parliamentary DiCe

Tento trend podporuje i pohled na preferenční hlasování. Jak v absolutním, tak v procentuálním srovnání získala nejvíce preferenčních hlasů kandidátka nezávislých a bývalá novinářka Jana Bobošíková (99 368 hlasů, 52,01 %). Více než dvacet procent preferenčních hlasů v rámci své strany získaly rovněž kandidátka KDU-ČSL senátorka Zuzana Rothová

(52 166, 23,35 %) a kandidátka Sdružení nezávislých a evropských demokratů bývalá diplomatka Jana Hybášková (59 282, 23,04 %).

Vzdělanostní struktura kandidátů a kandidátek do EP je značně heterogenní, můžeme však říci, že k nejčastějším profesím patří podnikatelé, živnostníci a manažeři, učitelé (a to na všech úrovních, s převahou učitelů středo- a vysokoškolských), dále pak poslanci/poslankyň, technici, starostové a další zastupitelé a lékaři. Pokud se podíváme na vzdělání úspěšných kandidátů a kandidátek, můžeme konstatovat, že naprosto převládají kandidáti s vysokoškolským vzděláním. S výjimkou jednoho kandidáta KSČM má 23 budoucích poslanců a poslankyň EP za Českou republiku vysokoškolské vzdělání. Zatímco vzdělanostní struktura budoucích poslanců a poslankyň je z pohledu genderu homogenní, nalézáme rozdíly mezi původními profesemi mužů a žen – úspěšných kandidátů a kandidátek do EP. Zatímco ženy mají velmi rozmanité profesní zázemí (diplomatka, docentka na VŠ, novinářka, instruktorka a senátorka), převládají mezi muži poslanci profesionální politici – celkem 8 poslanců PČR, 3 senátoři a 4 zastupitelé – jeden zastupitel, jeden hejtman a dva primátoři.

Co se týče věkové struktury kandidátů a kandidátek, zde nenacházíme výraznější rozdíly. Největší část kandidátů i kandidátek je ve středním a vyšším věku, ve věkových kohortách od 40 let. Rozdíly nalézáme pouze v nejmladší věkové kohortě 21-29 let, kde se nachází téměř dvakrát více žen než mužů (22,0 % žen a 11,9 % mužů). Rovněž spíše drobné rozdíly nacházíme u regionu původu kandidátů a kandidátek. U většiny regionů je obdobné procentuální rozložení kandidátů a kandidátek. Výjimkou jsou pouze tři kraje: Jihomoravský (14,4 % mužů a 7,8 % žen), Moravskoslezský (11,3 % mužů a 9,3 % žen) a Praha (22,2 % mužů a 27,8 % žen). Muži, kteří pocházejí z prvních dvou krajů, mají tedy větší pravděpodobnost než ženy být kandidáty do EP - v případě Jihomoravského kraje je tato šance téměř dvojnásobná. A naopak, ženy pocházející z Prahy mají vyšší šanci než muži stát se kandidáty do EP.

Ve shnutí první části příspěvku můžeme na základě analýzy kandidátních listin ve volbách do Evropského parlamentu a komparace vybraných dlouhodobých trendů konstatovat, že ve volbách do EP došlo při nepatrném poklesu procenta kandidátek ke zvýšení počtu zvolených poslankyň a k výraznému nárůstu poměru kandidátek a zvolených. Jedním z možných vysvětlení je pozitivní efekt volebního systému. Nacházíme také pokračování trendu větší otevřenosti menších politických stran ženám. Menší strany, včetně KDU-ČSL a US-DEU nominovaly ženy na lepší místa na kandidátních listinách než větší politické strany (ODS, KSČM, ČSSD).

Dalším zajímavým zjištěním je fakt, že ženy kandidátky jsou schopné získat velmi vysoký počet preferenčních hlasů a to jak proporčně, tak v absolutních číslech. Toto by mělo být argumentem nebo spíše výzvou pro politické strany, aby dávaly více příležitostí ženám-kandidátkám. Zatímco vzdělanostní a věková struktura mužů a žen je velmi shodná, nacházíme rozdíly ve struktuře profesní a do menší míry také v možnostech uplatnění v jednotlivých krajích ČR.

Genderově diversifikovaná účast ve volbách do Evropského parlamentu: mýty a realita

V druhé části tohoto textu se zaměříme na genderově diversifikovanou volební účast v evropských volbách. Otázka,

zda vůbec a proč zkoumat volební účast žen, je velmi aktuální. Souvisí se dvěma poměrně starými argumenty proti udělení volebního práva ženám (datuje se do 19. století). Prvním je argument homogenity, podle něhož volební chování mužů a žen není odlišné, a ženy budou proto (pokud jim bude uděleno volební právo) volit stejně jako jejich mužské protějšky. Logika tohoto argumentu směřuje k jasnému cíli, pokud budou ženy hlasovat stejně jako muži, nemá cenu, aby měly vlastní volební hlas. Přestože tento argument nebyl potvrzen – naopak, ukázalo se, že ženy jsou při volbě častěji konzervativnější než muži a více tedy hlasují pro středopravé politické subjekty, a to i přesto, že za volební právo žen bojovali především levicové (sociálnědemokratické) strany, stále zcela nevyzrály.

Pozdější argument je rovněž argumentem homogenity, tentokrát však nikoli mezi muži a ženami, ale mezi ženami navzájem – ženy budou volit en bloc, a dojde proto k proměně politického spektra. Ani tento argument nebyl potvrzen, ženy nejenže nevolí jednotně, ale v průběhu druhé poloviny dvacátého století došlo v jejich volebním chování k významným změnám – zatímco v 50.- 80. letech hlasovalo větší procento žen pro konzervativní pravicové strany, nastává v devadesátých letech v mnoha zemích západní Evropy posun doleva, který je významnější u žen, než u mužů [Lovenduski, Norris 1993, Inglehart, Norris 2004]. Podle Ronalda Ingleharta a Pippi Norris však dochází ke kontinuální proměně politiky, a v této změně hraje zastoupení žen významnou roli [Inglehart, Norris 2004].

Není lepší způsob boje s argumenty tohoto typu, než je vyvrátit relevantními důkazy. To se však v České republice jeví jako obtížné, protože narozdíl od jiných zemí v západní Evropě (např. Německo) není v České republice možné získat samostatné údaje o volební účasti mužů a žen. Odborníci, kteří se tímto tématem zabývají, jsou tedy nuceni vycházet z dat z výzkumů a nikoli přímo z údajů z volebních místností. Důvodem (nebo záminkou) ze strany Českého statistického úřadu je zákon na ochranu osobních údajů. V následujícím příspěvku se na příkladu voleb do Evropského parlamentu pokusíme dokumentovat rozdíly mezi muži a ženami ve volební účasti, a to na základě dat z výzkumu veřejného mínění a z volebních místností.

Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) zjišťovalo v červnovém pravidelném výzkumu jaké události považují občané v poslední době za nejdůležitější (výzkum se uskutečnil ve dnech 18. - 28. 6. 2004). Na prvním místě se umístily volby do Evropského parlamentu (52 % respondentů), na druhém pak s jistým odstupem vstup České republiky do Evropské unie a referendum o vstupu do EU (33 %) a demise vlády (14 %). V této otázce nacházíme zajímavé rozdíly mezi muži a ženami: u mužů byl nejdůležitější událostí poslední doby vstup České republiky do Evropské unie (22,1 %) následovaný sportem (20,2 %). Volby do EP se umístily na třetím místě (19,4 %). Ženy považovaly volby do EP za nejdůležitější událost (24,9 %), následované vstupem ČR do EU (17,8 %) a kulturními a společenskými událostmi (5,2 %).

Můžeme tedy říci, že občané považovali volby do EP za relativně důležité. Šetření CVVM se zaměřilo rovněž na další aspekty účasti/neúčasti ve volbách do EP. Na otázku, zda se zúčastnil/a voleb do EP, odpovědělo souhlasně 50,5 % respondentů, z toho 51,5 % mužů a 49,5 % žen. Na kontrolní

projektivní otázku, zda by se zúčastnil/a voleb do EP, pokud by se konaly zítra, odpovědělo souhlasně 50,6 % respondentů a rozdíl mezi muži a ženami byly mizivé – pohybovaly se v řádech desetin procent, tedy v rámci statistické chyby. Pokud vezmeme v úvahu reálnou volební účast, která byla 28,32 % jedná se o výraznou odchylku.

Respondenti byli rovněž dotázáni, jakou očekávali účast ve volbách do EP. Přesně 80 % respondentů uvedlo, že očekávalo nízkou účast, z toho 83,1 % mužů a 77,1 % žen. V západní Evropě jsou volby do Evropského parlamentu považovány za volby protestní, a to především díky svému načasování – konají se často v mezidobí mezi národními volbami. Občané tak často v evropských volbách vyjadřují nespokojenost s domácí politikou. Tato hypotéza se potvrdila rovněž v České republice, kde nejvíce nejčastěji uváděným důvodem pro neúčast ve volbách do EP bylo znechucení a nespokojenost s politikou a nedůvěra politikům (14,4 %). Protože se jednalo o první volby do EP, dalším možným vysvětlením nízké účasti je neznalost voličů – i tuto hypotézu je na základě analýzy dat možné potvrdit – nedostatkem informací a tím, že „nevěděl/a koho volit“, argumentovalo 14,2 % respondentů. Dovolenu, prázdniny a pobyt mimo domov uvedlo jako důvod volební neúčasti 12,3 % respondentů. Mezi první pěti důvodů pro neúčast ve volbách do EP se zařadil také poněkud alarmující názor, že voličův hlas nic nerozhodne (11,6 %) a nezájem o politiku obecně (10,2 %). V kontextu kontinuálního poklesu volební účasti ve volbách do parlamentu, se tato narůstající skupina občanů, která se již nachází ve stavu anomie či k ní směřuje, jeví jako alarmující.

V argumentech pro neúčast ve volbách do EP, stejně jako v hodnocení důležitosti jednotlivých aktuálních událostí, nalézáme rozdíly mezi muži a ženami. Zatímco ženy uvedly jako nevýznamnější argument pro neúčast ve volbách do EP nespokojenost a znechucení politikou a nedůvěrou politikům (15,9 %), následované nedostatkem informací a neznalostí koho volit (13,2 %) a pocitem, že jejich hlas nic nerozhodne (12,3 %), muži uváděli nejčastěji jako důvod neúčasti ve volbách do EP nedostatkem informací a neznalostí koho volit (15,3 %), pobytem mimo domov, dovolenu (13,3 %) a nespokojeností a znechucením politikou a nedůvěrou politikům (12,8 %).

Na základě analýz dat z dotazníkového šetření můžeme konstatovat, že archaický argument o podobnosti postojů mužů a žen k volbám nelze verifikovat. Samozřejmě je možné namítnout, že ve výzkumu se jedná o projekci výrazně se odchylující od reality (to potvrzuje například deklarovaná a reálná volební účast), a tedy že zjištěné rozdíly jsou rozdíly v postojích a nemají dopad na reálné jednání. Způsobem, jak toto tvrzení vyvrátit, je srovnání reálné volební účasti mužů a žen. Pro volby do Evropského parlamentu, které se uskutečnily v červnu letošního roku, se nám podařilo takové údaje získat. Ve volebních obvodech, které označíme A a B, bylo umožněno prosté sečtení mužů a žen, kteří/ktelé mají v daném obvodu hlasovací právo a těch, kteří/ktelé se voleb zúčastnili/y.

Naše zjištění nejen potvrzují zjištěné rozdíly v postojích k volební účasti mezi muži a ženami, ale naopak ještě zdůrazňují jejich naléhavost. Celková volební účast ve volbách do Evropského parlamentu v červnu 2004 byla 28,32 %, v okrsku A byla volební účast 31,85 % a v okrsku B 31,82 %.

Vzhledem k tomu, že se jedná o městské okrsky můžeme konstatovat, že jsou průměrné. V obou okrscích byla vyšší volební účast žen – v okrsku A se jedná o 47,18 % a v okrsku B o 46,94 %.

Můžeme tedy konstatovat, že přesto, že ženy jsou v politice v České republice značně odprezentovány a to na všech úrovních, tvoří významnou voličskou skupinu. Ženy méně než muži diskutují ve svém volném čase o politice, to však v žádném případě neznamená, že nemají zájem politiku aktivně ovlivnit. Je tedy zřejmé, že současné komunikační kanály ženy-voličky zcela neoslovují, a je jen otázkou flexibility politických stran, zda a jakým způsobem ženy-voličky osloví.

O politické aktivitě žen svědčí na domácí úrovni členství žen v parlamentních politických stranách, které se pohybuje mezi 26-52 %, na mezinárodní úrovni se pak ve vztahu k mizení rozdílů v účasti žen a mužů hovoří např. v Německu dokonce o uzavírání genderové propasti *closing of gender gap*. Naopak Ronald Inglehart a Pippa Norris hovoří o proměně genderové propasti a její diferencovanosti. Zatímco u starších věkových kohort přetrvává *tradiční* genderová propast, dochází u mladších věkových kohort k utváření *moderní* genderové propasti, jež je převážně ideologická a v průběhu času bude narůstat [Inglehart, Norris 2004: 99].

Poznatky z tohoto příspěvku můžeme shrnout následujícím způsobem:

- ve volbách do EP došlo na základě pozitivního efektu volebního systému a relativního volebního úspěchu menších politických subjektů k nárůstu procenta zvolených poslankyň a k výraznému zvýšení poměru kandidátek a zvolených;

- nenašli jsme významné rozdíly ve věkové nebo vzdělanostní struktuře kandidátů a kandidátek nebo zvolených;
- naopak byly identifikovány profesní rozdíly mezi zvolenými;
- v několika regionech byla odhalena odlišná možnost mužů a žen uplatnit se na kandidátkách politických stran;
- na základě analýzy preferenčního hlasování jsme poukázali na fakt, že ženy-kandidátky jsou mohou být atraktivní volbou pro voliče;
- dále jsme poukázali na kvalitativně odlišný přístup mužů a žen k politice;
- poukázali jsme na odlišnou míru volební účasti žen ve vybraných volebních obvodech
- a konečně pokusili jsme se poukázat na užitečnost genderově diferencovaného sběru a archivování volební účasti.

Literatura:

- Inglehart, Ronald, Norris, Pippa. 2004. *Raising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lovenduski, Joni, Norris, Pippa. 1993. *Gender and Party Politics*. London: SAGE Publications.
- Norris, Pippa. 1985. „Women's Legislative Participation in Western Europe“, *West European Politics*, roč. 8. str. 90–101.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rakušanová, Petra. 2003. „Ženy na kandidátkách vybraných politických stran a srovnání se zahraničím“. In: Linek, L., Mrkka, L., Seidlová, A., Sokol, P. (eds.) *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, edice Setkávání.
- Sartori, Giovanni. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Veřejná podpora KSČM po roce 1989: historická východiska, politické a sociální souvislosti, perspektivy

Daniel Kunštát

KSČM představuje ve středoevropském regionu jisté unikum - v žádné z postkomunistických zemí nehraje komunistická (z komunistické strany vzešlá) a zároveň jen málo transformovaná strana analogickou úlohu ve stranickém systému, v žádné z nich nemá tak vysokou (a nejen to: vzrůstající) voličskou podporu. V Polsku, v Maďarsku (ale např. i ve Slovinsku) tamější postkomunistické strany převzaly politiku svých reformních křídel, prohloubily ji a důsledně v ní pokračovaly. Již na počátku 90. let se dokázaly transformovat v catch-all party profilově blízké západním socialistickým či sociálnědemokratickým stranám. Po fázi krátké defenzivy se programově i personálně obrodily a organizačně ustálily. Vznikly koherentní a disciplinované subjekty, které postupně mutovaly ve strany sociálněde-

mokratického charakteru a již v polovině 90. let byly tyto strany začleněny do mezinárodního sociálně-demokratického hnutí.

Zcela odlišný vývoj byl v tomto ohledu v České republice. KSČ, jejíž vedení se etablovalo po porážce Pražského jara jako brežněvovská protireformní síla, zůstala výspou ortodoxního komunismu až do konce 80. let. Nevzniklo v ní silné reformní křídlo jako v Polsku či Maďarsku. Po roce 1989 tak opakovaně ztroskotaly všechny pokusy některých skupin uvnitř KSČ reformovat stranu na subjekt demokratické levice. Podobu transformace KSČ(M) ovlivnila celá řada „vnitřních“ faktorů, přičemž dva podstatné se naplno projeví v rozhodující době krátce po změně

režimu. Za prvé šlo o *nepřípravenost stranické elity k reformě strany* a za druhé o *malou ochotu členské základny tuto reformu akceptovat a podporovat*.

Neúspěšný pokus o radikální (a věrohodnou) přeměnu („sociáldemokratizaci“) v I. polovině 90. let vedl k tomu, že KSČM zůstala blízko původnímu, tradičnímu komunistickému modelu, tedy subjektem se silnou anti-systémovou kapacitou a jedinou mocnou nástupnickou organizací komunistické strany v prostoru mezi Francií a Ukrajinou. Představuje specifickou metamorfózu komunistické mašinérie, její modifikovaná ideologie nicméně opatruje kontinuitu komunistického dědictví a k mobilizaci voličů používá třídně zabarvené autoritářské, sociálně populistické a etnonacionalistické strategie.

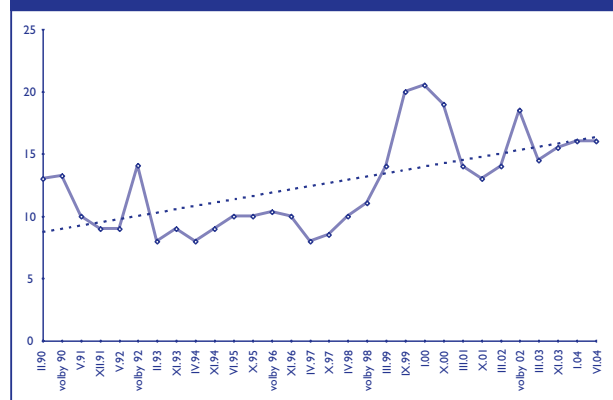
Na rozdíl od podobných (tj. jen málo transformovaných) stran v regionu, například maďarské Munkáspárt, německé PDS a slovenské KSS, dosahuje KSČM v celostátním měřítku mnohem vyšší míry voličské podpory, a tím i protestního potenciálu. Přesto zatím neměla možnost zásadním způsobem ovlivnit proces transformace, zejména proto, že je elitami ostatních stran – alespoň dosud – politicky izolována a při sestavování vládních koalic vnímána jako nepřijatelný a demokratický charakter země ohrožující partner (na tomto místě poznamenejme, že naznačený modus je českou veřejností vnímán přinejmenším rozporně). Tato politická exkomunikace zcela zásadně podvazuje stranické soutěžení a zejména možnosti exekutivních alternací. KSČM je stále významnějším determinujícím faktorem fungování a institucionální podoby celého stranického systému, byť jen z pozice relevantní síly s rostoucím vlivem, ale s nulovým nebo velmi slabým koaličním potenciálem na levém okraji stranického spektra (Fiala a kol. 1999; Novák 1999).

Vnitřní vývoj KSČM (symbolizovaný referendem o vypuštění pojmu „komunistická“), který popřel přiblížení se k sociálnědemokratické platformě, ke konstruktivní, reformní nekomunistické levici, měl za následek odchod části členské základny, nevolitelnost pro velkou část levicového elektorátu a uvolnění prostoru na levém středu pro jiný levicový prosystémový politický subjekt, který by takto vzniklou mezeru na politickém trhu zaplnil. V českém prostředí tak úlohu demokratické levice, kterou v Polsku a Maďarsku plní postkomunistické strany, převzala autentická sociální demokracie. Není náhodné, že počátek vzestupu voličské popularity ČSSD spadá právě do r. 1993, kdy tehdejší výměna proreformního vedení KSČM (J. Svoboda) a vítězství nekonzervativního křídla v čele s M. Grebeničkem naznačila zablokování „sociálnědemokratizačního“ procesu (zůstává otázkou, zda šlo o vědomý koncepční krok stranické elity, nebo spíše o konformní přizpůsobení požadavkům členské základny a rigidního voličského jádra).

Politické a sociální „faktory růstu“

Za nejdůležitější štěpící linie české levice lze považovat dimenzi socioekonomickou, dimenzi podpory režimu (a vztah k minulosti) a zahraničně politickou orientaci². V letech 1992 až 1996, v éře Levého bloku, si KSČM i s cejchem strany „lidí starého režimu“ a navzdory pokračující vnitřní diferenciaci (a neustávající secesi reformistů) zachovává věrné voliče, aniž by ovšem získala nové. Dané období je zároveň érou interní konsolidace a pevného etablování na politické scéně.

Graf: Vývoj podpory KSČM od roku 1990.

Zdroj: CVVM (IVVM), výzkum Naše společnost 2001/2004.
Poznámka: Od voleb 1992 do voleb 1996 jde o součet preferencí stran, sdružených v koalici Levý blok (LB, KSČM + Demokratická levice). Údaje volebních výsledků z roku 1990 a 1992 reprezentují zisky ve volbách do ČNR.

Jestliže léta 1996 – 2002 lze nazvat obdobím vyvažování sil (v roce 1996 zaznamenala levice celkový nárůst odevzdaných hlasů a vyrovnala podíl pravice), volby 2002 už představují zřetelný příklon voličů k levici³. Významným faktorem restrukturalizace stranického terénu se stává krize liberální politiky, spojená s ekonomickými turbulencemi v letech 1996/97 a vrcholící na podzim 1997 rozpadem pravicové koalice, která předznamenala určitou (obecnou) ztrátu kredibility politických institucí.

1. Legitimita režimu založeného na svobodných volbách přestala kompenzovat v očích veřejného mínění tíživé sociální dopady; začal být pocíťován kontrast mezi (souběžnými) procesy, politickým a ekonomickým přechodem, mezi rychlostí demokratizace a pomalostí zavádění prosperujícího a účinného tržního hospodářství. Došlo k rychlé erozi všeobecně rozšířené důvěry v lepší budoucnost, k podlomení „transformačního entuziasmu“ připisovaného radikálním reformám a politickým elitám, které budovaly svůj profil na jejich zavádění.
2. Program ekonomické transformace začal ohrožovat nejen základní životní zájmy určitých skupin, ale i jejich samotnou existenci (zaměstnanci státních podniků, družstevníci atd.). Vytvořil autentickou hrozbu pro životní úroveň mnoha domácností, a to i těch částí společnosti, které se s komunistickým režimem (přinejmenším) nijak výrazně neidentifikovali.

Pro interpretaci úspěchu KSČM je zřejmě klíčová právě naznačená ekonomicko-sociální dimenze. V české společnosti, podobně jako v ostatních tranzitivních zemích, byl nejméně od poloviny 90. let patrný posun od vnímání a hodnocení systémové transformace z hlediska hodnot (tzn. že něco je hodnoceno jako „správné“) k vnímání a hodnocení z hlediska zájmů (jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“).

Řada sociologů si už na úsvitu 90. let všimla rozporu mezi tzv. socialistickou mentalitou a svobodným duchem liberální demokracie a tržní ekonomiky. Více svobody (zvláště v ekonomické oblasti) způsobilo méně rovnosti ve výsledcích, více osobního rizika a odpovědnosti za vlastní osud a složitější výběr. To vše vyvolalo nostalgické vzpo-

mínky na „staré dobré časy“. Tato socialistická mentalita je výrazně zakořeněná v primárních skupinách, zvláště pak v domácnostech, které se potýkají s ekonomickými těžkostmi a nejsou s to přijmout novou strategii kompatibilní s tržním prostředím. „Gründerská“ fáze transformace nadto zrodila kategorii těch, kteří se adaptovali na nová pravidla způsobem, že nejen že nebyli přesvědčivým důkazem životního úspěchu, ale stigmatizovali bohatství (potažmo tržní ekonomiku) jistou kriminální etiketou. Porušování či obcházení (nedokonalých) zákonů vedlo k frustrující delegitimizaci majetkových rozdílů a nemohlo být akceptováno jako vzor úspěchu a spravedlivé redistribuce statků.

Některé skupinové zájmy – odvozené od vnímání životní úrovně, sociálního zabezpečení skupiny, pozice ve statusové hierarchii atd. – tedy zůstaly definovány vzorci starého systému, jeho institucí a příznačné etatické sociální struktury, a v prostředí radikální systémové změny vytvořily přirozenou sociální základnu politických formací, které zachovávají starého systému nebo jeho části obhajují (zejména státem řízenou ekonomiku). Pro celou řadu nemalých společenských skupin, zvláště lidí s nižším vzděláním a následně s nižší možností uplatnění na trhu práce, znamenaly důsledky reformem existenční (a koneckonců i existenciální) úzkost a „nesnesitelné břemeno, které vytváří tužby vzdát se svobody, aby znovu získali pocit bezpečí a redukovali nejistoty zítřka, které jsou imanentní součástí svobody“ (Wnuk-Lipiński: 418).

K významnému vzestupu popularity KSČM došlo po volbách 1998, kdy v rámci levice začíná dominovat rozpor, který lze simplifikovat následovně: politika elit versus reprezentace skupinových zájmů. Nekomunistická levice (ČSSD) byla po převzetí vládní odpovědnosti postavena před dilema: buď získávat lidovou podporu, nebo pokračovat v transformaci společnosti. Sociální demokracie – dosud profitující z izolace KSČM – se rozhodla pro reformní kurs, nevyhnutelně bolestivý pro velkou část přirozené levicové klientely. Odcizení levicových elit od vlastního elektorátu přineslo oslabení politické podpory a následně hledání volební alternativy v lůně (neo)komunistické sociální demagogie (komunisté „vědí, jak užívat simplifikovaná schémata a jak stavět proti přítomnému zlu budoucí dobro“, Lipset: 146). Lze vyslovit hypotézu, že KSČM se právě tehdy stává (navzdory absenci charismatického vůdce) gravitačním polem pro bývalé voliče nejrozličnějších levicových (SŽJ a dalších menších uskupení), ale i krajně pravicových formací (SPR-RSČ), které postupně ztratily relevantní voličské zázemí. Zároveň se začíná stávat příjemcem hlasů od ČSSD.

Nedávné volební úspěchy KSČM jsou umocněny i obligátními přednostmi. Strana disponuje silným, disciplinovaným a stabilním kmenovým elektorátem, u něž je patrná vysoká „světónázorová“ identifikace s poměrně vyrovnanou podporou z hlediska velikosti sídel i jednotlivých krajů (nadprůměrné výsledky má zejména v severních regionech Čech i Moravy). Zřejmé komparativní výhody představuje také mnohdy neprávem opomíjené pevné institucionální a organizační zázemí:

1. Velmi silná, stabilizovaná a rozvětvená regionální infrastruktura (bezkonkurenční síť 4691 základních organizací) jako mimořádně důležité a účinné logistické zázemí pro lokální i celostátní politické působení⁴.
2. Ekonomické zajištění, tj. schopnost dlouhodobě fungo-

vat bez dluhů a financovat své kampaně i svou činnost do značné míry z vlastních zdrojů (na rozdíl od ostatních stran tvoří velkou část příjmů členské příspěvky).

3. Široká, na české poměry masová členská základna. Podle údajů KSČM má strana v současnosti (k 1. 1. 2004) bezmála 101 000 členů⁵.

Třídní apel extremismu

KSČM bezesporu dokázala zaujmout autentické místo ve struktuře konfliktních sociálních linií (*social cleavages*) české polistopadové společnosti (Kitschelt 1992, 1995)⁶. Právě pevné ukotvení voličské klientely ve struktuře sociálních štěpení představuje jedno z vysvětlení vysoké volební podpory KSČM.

Zhruba od poloviny 90. let se v českých zemích razantněji uplatňuje vliv sociálního rozvrstvení na volební chování. Levicový radikalismus („fašismus levice“ v terminologii Lipseta) dokáže reprezentovat reálné zájmy nemalých segmentů české společnosti nebo – přinejmenším – politicky instrumentalizovat vzorce třídní loajality u nižších společenských vrstev a skupin, trvale pociťujících ekonomickou nejistotu, jejichž životní šance jsou (subjektivně i objektivně) fatálně odvislé od míry přerozdělování veřejných zdrojů, paternalismu a ingerencí státu v sociální politice (důchodci, nekvalifikovaní dělníci a rolníci, nezaměstnaní, lidé s nižšími stupni vzdělání atp.).

Seymour Lipset ve své klasické práci *Political Man* zdůrazňuje významný vliv sociálně třídního postavení voličů (vymezeného vzděláním, příjmem, statusem, mocí, povoláním a jměním) a s ním spjatých ideologií, politických preferencí a hodnot na volební chování⁷. Lipset vychází z toho, že extremistická a netolerantní hnutí (nejen levicová) nacházejí v moderní společnosti mnohem častěji oporu u lidových vrstev než u vyšších, bohatých tříd. Výzkumy, které navázaly na Adornovo zkoumání „autoritářské osobnosti“, totiž ukázaly, že autoritářské tendence se snižují se zvyšujícím vzděláním, společenskou třídou a příjmy⁸. Autoritářské osobnosti (stavějící se – více snad instinktivně než racionálně – proti politickému pluralismu a občanským svobodám) se tak vyskytují častěji v nižších sociálních vrstvách. Sklon k autoritářství a extremismu, projevující se u nižších tříd, souvisí s nízkým stupněm vzdělání, nezájmem o politiku (typickým za normálních okolností, v době krize může vést od apatie k extremistickému aktivismu), nedostatkem sociálních kontaktů mimo své primární skupiny apod.

Mimořádně aktuální v našich podmínkách je i jiný postřeh: Sklon k autoritářství u nižších tříd podle Lipseta nutně neznamená, že budou podporovat adekvátní síly. Mezi dvěma řešeními si vyberou takové, které budou považovat za jednodušší. Když se extremismus bude zdát složitým politickým řešením, nižší sociální vrstvy dají přednost jiným alternativám, tj. postaví se proti extrémním stranám. Tak tomu bude pokaždé, když vedle slabé komunistické strany bude silná umírněná levicová strana. Slabá strana může mít program radikálních společenských změn, ale nemůže slíbit, že ho bude moci v blízké budoucnosti realizovat a zlepšit tak postavení nejhudších vrstev⁹.

Volební rozhodování bezpochyby není formováno výlučně příslušností k určitým sociálním skupinám¹⁰. Lidé vždy nevolí primárně podle svých přirozených sociálních zájmů, ale také podle idejí, které je racionálně nebo emoci-

onálně zaujmou. Interpretace zákonitostí reálného volebního chování je tudíž nesmírně komplexním a vícefaktorovým problémem. Vstupuje sem celá řada identifikací (faktorů), jež se vzájemně posilují, vedle sociálního určení kupříkladu stranická agitace a propaganda, vliv rodinného zázemí, proměnné stranického a volebního systému, nacionální, náboženské, regionální či jiné motivy, situační faktory, kulturní podmínky, konjunkturní vlivy atd¹¹.

Jsou tedy třídní determinanty rozhodující pro volbu krajní levice? Jakkoliv je vztah mezi stranickou programatikou a aspiracemi sociální báze stran exaktně doložitelný, třídní rozpor v sociální struktuře nemůže být jediným vysvětlujícím prizmatem či sociálním základem pozice KSČM. Jednostranné odvozování stranické diferenciaci z třídního kontextu je ostatně obecně velmi problematické, speciálně pak u stran komunistického typu¹².

Celá řada autorů (mj. Kitchelt 1995, ve zdejším prostředí Brokl) upozorňuje na konstituování dvojdimenzionálního prostoru politické orientace, v němž existují spojitě relevantní hodnotové škály: vedle „sociálně-ekonomické“ osy levice – pravice, „kulturní“ osa liberalismus-autoritářství. Právě dimenze liberalismus-autoritářství a nikoli sociálně-ekonomická („třídní“) dimenze strukturuje oba póly českého stranického areálu a klíčová je především pro strany, představující alternativu k velkým stranám (na pravo ODA, později US-DEU ve vztahu k ODS, na straně druhé KSČM ve vztahu k ČSSD).

Jednoznačnou asociaci mezi třídou a volbou, tj. koncept racionálního momentálního chování voličů narušuje také stranická identifikace založená na hlubinných mentálních stereotypch. Ta prejudikuje politickou (ideologickou) návaznost v čase bez ohledu na měnící se poměry, dokonce v obdobích dramatických změn režimů. Počínaje behaviorálními výzkumy P. Lazarsfelda ve 40. letech je v sociálních vědách exponován vliv tzv. referenčních skupin, tj. bezprostředního sociálního okolí. Někteří badatelé (Inglehart, Rose) se dokonce domnívají, že nejspolehlivější predikátor politické (stranické) orientace (významnější než sociální třída, vzdělání nebo zaměstnání) je rodinné prostředí, tj. jistá hodnotová generační kontinuita („zákon o dědičnosti v politice“).

Je KSČM stranou ideovou, třídní (ve smyslu reprezentantky určitých sociálních skupin), anebo něčím „mezi“? Podle cílů a charakteru jde (v intencích Weberovy klasifikace) bezpochyby o světonázorovou stranu, jejíž politika je odvozena od pevně stanovených hodnot, úzce spjatých s uzavřeným ideologickým systémem, kde rozhodující je naplňování univerzalistického ideologického projektu. Podle sociálních aspektů organizační struktury pak jde o masovou integrační stranu, *stranu sociální integrace* (Neumann).

Strany bezesporu představují nejdůležitější organizační vyjádření třídní politiky, nejen jako reálný rozdíl v sociální struktuře, ale také jako projev odlišnosti zvláštního kolektivního vědomí, tj. v hodnotové a názorové orientaci. Pojem rozporů ve vztahu k politickým stranám zahrnuje tři vzájemně se prolínající složky: 1) reálný rozdíl v sociální struktuře, 2) projev odlišnosti v kolektivním vědomí a 3) organizační završení uvědomovaného rozdílu (zájmu) v podobě politické strany. Sám rozdíl na úrovni existence

v sociální struktuře tedy nepředstavuje – přinejmenším bez uvědomění si kolektivní identity - automaticky podstatný sociálně politický rozpor, kolem něhož se rozhořívá politický boj (Gallagher, Laver, Mair: 63).

Problém antisystémové identity

KSČM bývá často označována jako extrémní antisystémová či protestní strana (*refusal-to-protest party*), nezřídka i bytostně nedemokratická a podobně, z čehož také je (byl) odůvodňován požadavek na její politickou izolaci a odepření vládní legitimacy. Přítomnost antisystémové strany je v dané soustavě spjata s delegitimizujícím působením, z hlediska vztahu ke státní moci nesdílající hodnoty politického řádu (režimu), v němž operuje. V politické obci reprezentuje cizorodou, vnější ideologii, představuje opozici bytostně neodpovědnou, polarizující stranickou soutěž a vyloučenou z možnosti participace na moci. Klíčová je zde schopnost uplatňovat svůj vyděračský (zastřašovací) potenciál (*blackmail potential*), který podvazuje možné vládní konfigurace (Sartori, 1976; Barša, Strmiska, 1997).

KSČM, která nepodstoupila radikální „sociálnědemokratizační terapii“, bezpochyby představuje subverzní prvek stranicko-politického systému, zároveň ji však nelze považovat za bezvýznamnou z hlediska aritmetiky jeho fungování¹³. Věrohodně rozkrýt a postihnout v úplnosti všechny parametry existence silné antisystémové či protestní strany je velmi obtížné a překračuje možnosti této statě. Obstojí domnělá či skutečná antisystémovost KSČM z hlediska přijetí či odmítní demokratických pravidel před seriózní analýzou? A jaká je z tohoto zorného úhlu relace mezi zjevně nestejnorodými entitami, mezi (a) vedením strany a poslaneckým klubem (stranickou elitou), (b) členskou základnou a (c) voliči a sympatizanty KSČM?

Apriorní přijímání antisystémové identity KSČM jako konstantní veličiny je nicméně veskrze sporné – v zásadě vylučuje promyšlení utváření a reprodukce této „identity“, stejně tak i integrování evolučních prvků celé stranické - politické soustavy (a vývojem interakcí mezi stranickými aktéry) i dynamiku motivů volebního chování. Nárůst voličského potenciálu strany pravděpodobně nelze považovat – s ohledem na historicko-politický kontext – za projev a současně důkaz pokračující polarizace celého systému, lépe řečeno celé politické obce. Antisystémová totožnost KSČM - vymezená (dynamickým) rámcem stranického systému KSČM - se vyvíjí, nelze přehlédnout známky určitého oslabování protirežimní orientace a zmenšování ideologické vzdálenosti od ČSSD (velká část fluktuujících voličů se pohybuje právě na půdorysu uvedených stran)¹⁴.

Stojí za úvahu, zda stávající expanze voličské základny KSČM je primárně umožněna a podmíněna spíše přetrvávajícími „tradičními“ rysy KSČM jako antisystémové síly, anebo naopak novými či staronovými prvky umírněné (tj. nerevoluční) reformistické orientace, které se prosazují na úkor (nebo pod balastem) zděděného revolučního potenciálu. Vysvětlení nárůstu podpory KSČM je zřejmě možné jen s přihlédnutím k oběma uvedeným faktorům a v této souvislosti je třeba vzít v úvahu i fakt, že KSČM volí různé sektory českého elektorátu, jejichž motivy a preference jsou pravděpodobně taktéž velmi různorodé.

Fundamentální otázkou zůstává, zda KSČM usiluje – navzdory razantní ideologické rétorice – o reformistickou změnu (směřování) vládní politiky, nebo radikální převrat celého systému (coby hlavní hledisko antisystémovosti). Možným východiskem teoretického uchopení stávající pozice KSČM by mohl být koncept „izolacionistické strany“ (Daalder: 85), nastiňující odklon od antisystémové strany ke straně participující, vůči režimu kritické, avšak ne rigorózně odmítavé, stojící v principiální opozici. V daném kontextu je třeba poznamenat, že veřejnost jednoznačně nereflektuje KSČM jako extrémní stranu, stejně tak konsenzuálně neodmítá případné budoucí vládní angažmá¹⁵.

KSČM sice nemá (neměla?) naději získat podíl na moci, ovšem dokáže s úspěchem prostřednictvím protestu organizovat a mobilizovat zvláštní odcizené subkulturní skupiny se specifickými politickými vzorci, které si přejí, aby jejich hlas – radikální, vyhraněně protestní, negativistický a nezřídka vskutku antisystémový – byl slyšen ve veřejném prostoru. A to i přesto, že jeho uplatnění při tvorbě státní vůle je víceméně nereálné. Zastupuje tedy nekompromisní opozici, která akumuluje protestní hlasy; jednoznačně nebo „jen“ potenciálně antisystémové, protirežimní, „odcizené“.

Plní tzv. tribunskou funkci (fr. politolog Georges Lavau), která přináší stranám, hájícím skupiny, které mají dojem, že jsou vyloučeny z účasti na daném systému (absence „pravcového“ populismu navíc de facto umožnila KSČM monopolizaci této funkce). Podle Lavaua politické strany, které jsou zjevně („manifestně“) nepřátelské politickému systému a jeho hodnotám (tzn. antisystémové strany) plní „latentním“ (skrytým) způsobem tribunskou funkci a přispívají nepřímou k zachování určitých prvků tohoto systému. Fakticky tedy přestávají být revoluční, nabyly dost síly a reprezentativity k tomu, aby mohly účinně blokovat nebo překážet fungování systému a mají dostatečnou autoritu nad skupinami, za jejichž mluvčí se vydávají, aby jim zabránili pořádat divoké (protirežimní) aktivity. Na straně jedné tedy narušují harmonické fungování systému a mají sklon k neodpovědným činům a chování, na straně druhé odvádějí od revolučních akcí „zdola“ a v jistých explozivních situacích představují prostředek, jak udržet stabilitu systému i se stávajícími štěpeními. Pro strany, které plní tribunskou funkci, to obsahuje výhodu, že se pohybují v příznivém terénu pro vlastní růst a systematické využívání nespokojenosti. Na straně druhé jsou ale konfrontovány s rizikem, že ztratí svůj revoluční charakter (v případě KSČM spíše jen jakýsi „revoluční esprit“), že se dostanou do vleku leckdy nestálých voličských klientel a konečně, že je jejich radikálně tribunská profílace nastálo nebo dlouhodobě vyřadí z výkonu vládní odpovědnosti, a tedy také prebend výhod moci (Novák 1997:41-42).

Dosavadní „ghettoizace“ KSČM přirozeně narušuje logiku fungování stranického systému. Z hlediska možných vládních konstelací je KSČM s nulovým koaličním potenciálem de facto pouhým appendixem stranického areálu, nicméně stále zřetelněji se stává jeho (ne)priznanou součástí. Reálná síla KSČM tedy objektivně stírá anti-systémovost přinejmenším v jednom aspektu: ve vztahu k systému politických stran a v interakcích mezi jednotlivými aktéry se stává jednoznačně legitimním („systémovým“) partnerem.

Literatura:

- Adorno, T., W. et al. 1969. *The Authoritarian Personality*. New York: Norton.
- Barša, P., Strmiska, M. 1997. Horror extremi. K pojetí antisystémových stran a extremismu. *Politologický časopis*, IV., 1997, č. 1, s. 83 – 86.
- Bozóki, A., Ishiyama, J., T. (eds.). *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe*. Armonk, NY.: M. E. Sharpe, 2002
- Brokl, L. 1996. Parlamentní volby 1996. *Sociologický časopis*, 32, 389 – 406.
- Daalder, H. 1990. The „Reach“ of the Party System, in: *The West European Party System*.
- Fiala, P., Strmiska, M. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister&Principal.
- Fiala, P.; Holzer, J.; Mareš, M.; Pšejja, P. 1999. *Komunismus v České republice*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Fiala, P., Mareš, M. 1999: KSČM a koalice Levý blok. Formování české levice a otázka transformace komunistické strany. *Politologický časopis*, VI, č. 2, 1999.
- Gallagher, M., Laver, M., Mair, P. 1992. *Representative Government in Western Europe*. New York: McGraw-Hill.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Kitchelt, H. 1992. The Formation of Party System in East Central Europe, *Politics and Society*, 20: 7 – 50.
- Kitchelt, H. 1995. Formation of party cleavages in post-communist democracies: theoretical propositions. In: *Party Politics*, vol. 1, no. 4, pp. 443 – 446.
- Kopeček, L. 2003. Česká strana sociálnědemokratická - jak se dostat k moci, *Politologický časopis*, roč. X, č. 1: 101 – 112.
- Lipset, S., M. 1981. *Political Man. The Social Bases of Politics*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Mair, P. (ed.) 1990. *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.
- Mink, G., Szurek, J.-Ch. 1993. Strategie adaptace a konverze bývalých komunistických elit, *Sociologický časopis*, roč. 29, č. 3/1993.
- Neumann, S. 1956. *Toward a Comparative Study of Political Parties*, in: Neumann, S. (ed.): *Modern Political Parties*, Chicago: University of Chicago Press.
- Novák, M. 1997. *Systémy politických stran*. Praha: Slon.
- Novák, M. 1999. Utváření stranického systému v českých zemích. Analýza dosavadních trendů a výhledy do budoucna. *Politologický časopis*, VI, 1999, č. 2.
- Rose, R. 1974. *The Problem of Party Government*. London: Macmillan.
- Rose, R. 1995. Mobilizing demobilized voters in post-communist societies. In: *Party Politics*, vol. 1, no. 4, pp. 549 – 564.
- Sartori, G. 1976. *Parties and party system. A framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vodička, K. 2002. Konsolidace demokracie v ČR. *Politologická revue*, 2 – 23.
- Waller, M.: „Adaptation of the Former Communist Parties of East-Central Europe, A Case of Social-democratization?“, *Party Politics* 1995, n. 4, pp. 473 – 490
- Wnuk-Lipiński, Obrat Polska doleva. Sociologická a politická analýza. *Sociologický časopis*, roč. 30, č. 4/1994.

Zdroj:

<http://www.kscm.cz> (naposledy navštíveno 20. 7. 2004).

- 1 Podle výzkumu IVVM z prosince 1999 každý druhý dotázaný (53 %) nesouhlasil s odmítavým postojem některých politiků jednat s představiteli KSČM o celospolečenských problémech. Naopak 38 % respondentů považovalo podobný postoj za opodstatněný (znění

- otázky: „Některé osobnosti a instituce odmítají jednat s KSČM o závažných společenských otázkách. Souhlasíte s tím?“). Odpůrci dialogu s KSČM vytýkali této straně nejčastěji její minulost (42 %), 15 % je označilo za extremisty a stejný počet jim vyjádřil nedůvěru. 14 % podotklo, že tato strana neprodělala změnu a je i nadále stejná. Téměř každý desátý zastával názor, že dialog s komunisty nemá smysl. Zastánci dialogu nejčastěji připomínali demokratický postulat, že jednat by se mělo s každým (30 %), ve stejné intenzitě poukazovali na to, že KSČM je parlamentní strana, 23 % zdůrazňovalo preferenční a volební úspěchy a 12 % dotázaných připomínalo, že je to strana jako každá jiná. V daném kontextu jsou pozoruhodné výsledky šetření z přelomu dubna a května 1990. Většina občanů (72 %) se domnívala, že by KSČ měla mít stejná práva a povinnosti jako jiné politické strany, nesouhlasilo 26 %. Nadpoloviční většina dotázaných (59 %) zastávala názor, že KSČ nemá být zrušena, 37 % si myslelo opak. Pokud se týká snahy KSČ přetvořit se v moderní politickou stranu, více než polovina respondentů (54 %) se tehdy k tomuto úsilí stavěla skepticky, 36 % se domnívalo, že komunisté tuto snahu projevují.
- 2 Arend Lijphart vymezil sedm ideologických dimenzí, v nichž probíhají střety stran: 1) sociálně-ekonomická dimenze, 2) dimenze náboženská, 3) dimenze kulturně-etnická, 4) dimenze vesnicko-městská, 5) dimenze podpory režimu, 6) zahraničně politická dimenze, 7) dimenze materialisté versus postmaterialisté (Lijphart, A. *Political Parties: Ideologies and Programs*, in: Butler, D., Penniman H. R., Ranney, A., *Democracy at the Polls*, AEI, Washington 1981, s. 26-51).
 - 3 Podle šetření IVVM z prosince 1999 veřejnost spatřovala nárůst preferencí KSČM především v reakci na tehdejší situaci v zemi. Na otevřenou otázku „V současné době se hovoří o vzrůstající popularitě KSČM. V čem vy osobně spatřujete důvod rostoucí obliby této strany?“ odpovědělo 52 % respondentů, že jde o reakci na současné společenské problémy (korupce, nezaměstnanost, obtížná vymahatelnost práva, neúspěchy vlády, chování stran a politiků, ztráta sociálních jistot, drahota, bída, chaos, pokles morálních hodnot atd.). Pouze 15 % zmínilo programové kvality KSČM a 14 % pozitivně ocenilo minulý režim.
 - 4 Zdroj: <http://www.kscm.cz>, údaj k 1. 1. 2004. Ke krajům s nejpočetnější členskou základnou patří Středočeský, Jihomoravský a Moravskoslezský kraj. Pozoruhodná je i věková struktura členské základny: 71 % členů je starších 60 let. Na stranu je dále navázána celá řada přidružených organizací (Komunistický svaz mládeže, Levicový klub mladých, Socialistická solidarita, Socialistická alternativa Budoucnost, Socialistická organizace pracujících).
 - 5 K 1. 1. 2004 KSČM oficiálně uvádí 100 781 členů. Není ovšem bez zajímavosti, že celkový počet členů k 1. 1. 2001 činil více než 120 tis., což znamená, že oproti r. 2001 ubylo zhruba 16 % organizovaných straníků. Připomeňme, že celkem v období 1990 - 2002 bylo přijato více než 6000 nových členů. V daném kontextu je vhodné zaznamenat, že k 1. 1. 2002 bylo zaregistrováno 4 932 základních organizací, během dvou let tedy poklesl počet ZO o 241 organizací.
 - 6 Nezanedbatelnou roli hrají i historicky podmíněné kulturní a socioekonomické příčiny etablování a tradičně silné pozice komunistické strany v politicko-kulturní architektuře českých zemí. KSČ se vždy, od samého vzniku, těšila vysoké voličské podpoře a pevnému ukotvení v politických interakcích (štěpeních) za první republiky i v období 1945 - 1948.
 - 7 Volby jsou pro Lipseta *demokratickým projevem třídního boje*: „Třebaže se mnoho stran třídního boje nebo třídní loajality odříká, přece jen analýzy jejich programu a jejich příznivců ukazují, že i ony zastupují zájmy různých tříd“ a dodává, že celkový evropský vývoj přechodu od industriální k postindustriální společnosti sice vedl k oslabení ideologického potenciálu třídního rozporu a k poklesu významu komunistických stran, ale i v moderní společnosti „demokratický třídní boj bude pokračovat, ovšem bude to boj bez ideologií, bez rudých vlajek, bez prvomájových průvodů“ (Lipset, c.d., s. 220 a s. 408).
 - 8 Adorno vyslovil hypotézu, že polická přesvědčení jsou výrazem hlubokých vrstev osobnosti. Mezi složkami autoritářství Adorno jmenuje 1) lpění na konvencích, 2) podřízení principu vyšší autority, 3) autoritářskou agresivitu (odsuzování osob, které se neřídí konvencemi), 4) odmítání přílišného rozvoje subjektivity a představivosti (antiintracepci), 5) sklon k pověřivosti a stereotypům, 6) destruktivní duch, 7) pesimismus (víru, že svět je ohrožen katastrofami), 8) přehnaný zájem o sexuální oblast (Adorno, 1969).
 - 9 Fiala, Holzer; Mareš, Pšeja (1999: 303) konstatují, že nejvyšších volebních zisků mohou čeští komunisté dosahovat tehdy, když budou sociální demokraté vládní stranou a KSČM tak bude moci sehrávat roli razantní „levicové“ opozice.
 - 10 Viz např. Sartori „The Sociology of Parties: a Critical Review, in: P. Mair (ed.), *The West European Party System*, Oxford University Press, New York 1990, s. 150 – 182. Vedle Sartoriho relativizovali – na základě bohatého empirického materiálu – význam třídního štěpení pro politické strany také Richard Rose a Derek Urwin, viz. Rose, R., Urwin, D., *Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regime*, in: M. Dogan, R. Rose (eds.), *European Politics*, Macmillan, London 1971.
 - 11 Nejucelenější výklad příčin volebního rozhodnutí, které nabízejí současné společenské vědy, vychází z práce vědců Michiganské univerzity – knih a statí A. Campbella a jeho kolegů z 60. let. R. Dalton (1988) shrnul tuto koncepci do podoby *modelu kauzálního trychtýře*.
 - 12 Komunistické strany nezřídka používají třídní apel k maskování toho, že reprezentují a slouží v zásadě mezitřídním (nebo netřídním) zájmům. Podle Leninova pojetí strana sdružuje nejuvědomělejší část dělnické třídy, je jejím předvojem, revoluční avantgardou; není to tedy strana třídy jako celku, ale strana elity (Novák 1997: 32).
 - 13 P. H. Merkl se domnívá, že subverzní funkce některých antisystémových stran může mít za určitých okolností i jistý pozitivní efekt: tyto strany jsou sice „disfunkční“ ve vztahu ke stávajícímu politickému systému, ale k jeho rozvoji mohou přispět paradoxně právě tím, že pomohou překonaný politický systém zlikvidovat, jsou tedy funkční a pozitivní z hlediska globálního sociálního systému, jehož je politický systém součástí (viz P. H. Merkl, *Modern Comparative Politics*, Holt Rinehart & Winston, New York 1970, s. 109).
 - 14 V této souvislosti se nabízí paralela s vývojem Italské komunistické strany v 70. letech. Na problém jakéhosi „substanciálního“ pojetí antisystémovosti poukazují – v kontextu s kritikou Sartoriho „strnulé“ klasifikace stranických systémů - M. Stramiska a P. Fiala v citované práci o teorii politických stran (s. 162 - 170).
 - 15 Ve výzkumu IVVM z února 1997 byla nejčastěji za extrémní politickou stranu označována SPR-RSČ (65 %), KSČM takto charakterizovalo „pouze“ 23 % respondentů. V prosinci 1999 byla dotázaným položena otázka: „Vadilo by vám, kdyby se KSČM podílela na nějaké příští vládě?“ Stoupenci a odpůrci se tehdy polarizovali do dvou stejných bloků: 47 % účast komunistů ve vládě odmítlo a 46 % dotázaným by nebyla proti myslí.

Jaký význam mají výzkumy veřejného mínění?

(zveřejněno v Britských listech 15. 1. 2004, <http://www.blisty.cz/2004/1/15/art16553.html>)

Antonín Hrbek

Centrum pro výzkum veřejného mínění (placené daňovými poplatníky), zaplevelilo minulý týden média katastrofální zprávou, neboť podle jejího „výzkumu“:

Osmatřicet procent českých domácností není schopno měsíčně uspořít ani korunu, třetina rodin zvládne ušetřit nanejvýš tisícovku a čtvrtina uspoří do 5000 Kč měsíčně. Měsíční úspory do deseti tisíc korun mají zhruba dvě procenta domácností a jedno procento dotázaných dokáže za měsíc ušetřit více než 10 000 korun.

Tato zpráva nesvědčí ovšem o katastrofálním stavu spoření českých domácností, ale o katastrofálním stavu některých výzkumů veřejného mínění. Neukazuje totiž věrný obraz zkoumaného předmětu (spoření domácností), ale věrný obraz toho, jaký postoj mají respondenti (v počtu více než tisíc) k výzkumu veřejného mínění.

Centrum pro výzkum veřejného mínění si totiž „odpusťilo“ verifikaci získaného výsledku - jeho srovnání se skutečností - a klidně šířilo poplašnou zprávu vzbuzující „blbou náladu“.

Podívejme se na některé skutečnosti. Do roku 2002 vzrostly korunové vklady domácností cca 3 200 000 domácností z cca 690 mld. na cca 850 mld. Kč, tj. o cca 40 mld. Kč ročně (tj. o cca 12 500 Kč ročně na jednu domácnost). Jde přitom o čisté úspory, tj. celkové úspory zmenšené o výběry. Celkové úspory jsou podstatně vyšší. K tomu je třeba ještě připočítat vklady v devizách, které vzrostly z cca 71 mld. na cca 95 mld. Kč (tj. o cca 750 Kč ročně na jednu domácnost), takže úspory domácností se blíží jednomu bilionu Kč.

Dále řada domácností neukládá své úspory do peněžních ústavů, ale nechává si je pro nízké úrokové sazby doma, nebo je ukládá do cenných předmětů.

Přebytek peněžních příjmů jedné domácnosti (o průměrné velikosti 2,48 člena) nad výdaji činí cca 14 900 Kč ročně,

což je v dobrém souladu s výše uvedenými hodnotami.

Samozřejmě, že každý namítne, že průměry nejsou často věrohodnými údaji. Jsou tu však další skutečnosti.

V roce 2003 byla míra inflace 0,1 %, reálná mzda se zvýšila o 6,4 % a míra úspor zůstává přibližně 6 %. Bylo uzavřeno cca 2,5 mil. nových smluv na stavební spoření, čímž jejich počet vzrostl na cca 8,5 mil. (což znamená, že cca 85 % obyvatelstva spoří). Dále existují miliony dalších spořicíh účtů. Spotřební úvěry, které musí být z budoucích úspor spláceny, vzrostly na cca 150 mld. Bylo prodáno cca 150 000 nových aut a 110 000 ojetých aut, více než 700 000 mobilních telefonů, miliony domácností si z úspor zaplatily dovolenou atd. Přitom málokdo má takový měsíční plat, aby si z něho bez spoření koupil automobil nebo zahraniční dovolenou.

Z toho jasně vyplývá, že tvrzení o tom, že 38 % domácností není schopno ušetřit ani korunu neodpovídá skutečnosti a je jen výrazem subjektivního postoje respondentů. Zejména by bylo zajímavé zjištění, proč některé domácnosti nejsou schopny zvyšovat své úspory – jestli mají malé příjmy, nebo neúměrně velké výdaje. Odpověď u obdobného výzkumu, který by provádělo Centrum, znám předem.

Není to nic nového, neboť respondenti většinou nevyprávějí o tom, co je, ale o tom, co si myslí, že by mělo být, jak by mělo vypadat, nebo o tom, co by chtěli nějak změnit.

Např. podle jednoho průzkumu veřejného mínění v Kalifornii rozhodná většina domácností tvrdila, že se u nich rozhodně nepijí alkoholické nápoje. Průzkumem kontejnerů s odpady se však zjistilo, že u rozhodné většiny domácností jsou v nich obaly od alkoholických nápojů.

Také u nás tomu není jinak. Jsou např. notoricky známé rozdíly předvolebních preferencí jednotlivých stran a skutečně dosažených výsledků, například u KSČM a dalších.

Otázkou ovšem zůstává, jakou hodnotu mají takovéto výzkumy veřejného mínění prováděné Centrem za peníze daňových poplatníků.

Jaký význam má páně Hrbkovo mudrování?

Jan Červenka

Je to už dávno, co mě přestaly jakkoli vzrušovat výlevy profesionálních grafomanů otírajících se o výzkumy veřejného mínění. Ani páně Hrbkův komentář uveřejněný v Britských listech dne 15. ledna pod názvem „Jaký význam mají výzkumy veřejného mínění?“ u mě neztropil žádné velké pozdvižení hladiny adrenalinu, spíš mě místy docela

dobře pobavil. Ale protože jsem pod zprávou, do které se ráčil navězt, osobně podepsaný a protože tu zdaleka nejde o mě, ale o celé Centrum pro výzkum veřejného mínění a také o řadu čtenářů BL, nemůžu prostě nereagovat.

Dotčené zprávě, kterou označil (sic) za poplašnou, pan Hrbek vyčítá, že zjištěné výsledky nekonfrontovala s tvrdý-

mi daty o korunových a devizových úsporách domácností. Ponechme stranou, že stručná tisková zpráva o výsledcích šetření není zrovna formát, který by takovou analýzu založenou na komparaci s daty ze sekundárních zdrojů musel či měl obsahovat. Ponechme stranou i to, že cílem výzkumu v žádném případě nebylo dobrat se k celkovému objemu čistých ročních úspor domácností, ale zachytit v hrubých obrysech objektivně existující diferenciaci příjmů a životní úrovně, přičemž pokládaná otázka exaktní srovnání se statistikami ČNB prakticky neumožňuje, protože respondenti neuváděli konkrétní výši měsíčních úspor vlastní domácnosti, nýbrž se pouze zařazovali do dosti hrubě, leč z hlediska záměru výzkumu uspokojivě, a priori vymezených pásem. Pokusme se však přeci jen panu Hrbkovi vyhovět a udělejme společně to, co si tak důrazně žádá.

Tabulka: Průměrné měsíční úspory domácností.	
	měsíční úspory (v %)
žádné	38
do 1000 Kč	32
do 5000 Kč	24
do 10 000 Kč	2
nad 10 000 Kč	1
neví	3

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2003, šetření 03-12.

Řekněme tedy, že domácnosti, které podle vyjádření našich respondentů v průměru měsíčně něco uspoří, uspoří přesně částku odpovídající prostřední hodnotě příslušného intervalu, a že ti, co uvedli, že uspoří nad 10 tisíc měsíčně, uspoří právě tuto částku. To podle našich výsledků (viz tabulka 1) znamená, že 32 % domácností ušetří 500 Kč, 24 % ušetří 3000 Kč, 2 % 7500 Kč a 1 % 10 000 Kč. Prostým kupeckým výpočtem ($0,32 \times 500 + 0,24 \times 3000 + 0,02 \times 7500 + 0,01 \times 10\,000$) zjistíme, že v průměru jedna domácnost měsíčně ušetří 1130 Kč (ve skutečnosti by to mělo být ještě o pár korun víc, protože vedle 38 % dotázaných, kteří uvedli, že měsíčně neušetří nic, tu jsou 3 % těch, kdo odpověděli, že nevědí), a protože, jak známo, má rok 12 měsíců, roční průměrná částka na domácnost činí 13 560 Kč. Což je – ó, jaké překvapení! – dokonce o něco málo víc, než kolik jako průměrnou roční částku čistých měsíčních úspor v korunových (12 500 Kč) a devizových (750 Kč) vkladech uvedl pan Hrbek ve své filipice proti výzkumům veřejného mínění. Že by

námi zjištěné výsledky byly v nějakém diametrálním rozporu s daty o úsporách domácností, o tom tedy rozhodně nemůže být řeč.

Další páně Hrbkovy úvahy a vývody jsou ovšem někdy docela úsměvné. Většina normálních lidí a snad dokonce i pár ekonomů chápe úspory jako to, co prostě jednomu zbude po zaplacení všech účtů. V ekonomické literatuře se lze často setkat s tím, že úspory jsou definovány jako „odložená spotřeba“. Naproti tomu interpretace spotřeby na dluh jako „budoucích úspor“ a její použití jako argumentu majícím nějak záhadně svědčit o tom, jak blbě se v CVVM dělají výzkumy „za peníze daňových poplatníků“, je velmi neotřelá.

Tvrzení, že 8,5 milionu uzavřených smluv stavebního spoření znamená, že 85 % obyvatelstva spoří, zase tak trochu připomíná klasický příklad logického vyvozování nesprávného závěru: jestliže kočka má čtyři nohy a jestliže můj pes má čtyři nohy, znamená to, že můj pes je kočka. Není tajemstvím, že kdekdo v této zemi (včetně např. pisatele těchto řádků) má v současnosti souběžně uzavřeno více smluv o stavebním spoření, protože stavební spoření je i bez státního příspěvku poměrně výhodným způsobem ukládání peněz. Při zmiňované existenci „milionů dalších spořicíh účtů“, často iniciované vnějšími okolnostmi (např. tím, že rostoucí řada zaměstnavatelů nechce vyplácet mzdy svým zaměstnancům v hotovosti, nebo tím, že jim poskytuje částku vázanou na uzavřené důchodové připojištění apod.), si jeden klade otázku, jak asi je velká ta hromada úspor, kterou si „řada domácností“ cpe doma do matrací, případně za ně ještě nakupuje zámky na Loiře, Modré Mauritie a obrazy od Picassa. Ať už je ale ta hromada jakkoli velká, v žádném případě to z pohledu výsledku šetření neznamená absolutně nic ve směru nějakého logického zpochybnění údaje o necelých dvou pětinach domácností (relativně častěji jde např. o domácnosti nezaměstnaných, důchodců, mladých rodin s malými dětmi, zaměstnanců nejhůře placených profesí, zejména pak nekvalifikovaných dělníků, lidí žijících osaměle po rozvodu či ovdovění apod.), které žijí, tak říkajíc, z ruky do úst, případně ještě hůř. Analýzy dat z podstatně sofistikovanějších a zevrubnějších sociologických výzkumů, než byla ona diskutovaná otázka týkající se měsíčních úspor, totiž už dlouho prokazují poměrně rozsáhlou existenci chudoby či ohrožení chudobou v české společnosti. Těmto závěrům naše data pohříchu nijak neodporují. Panu Hrbkovi se to sice nemusí líbit, ale to je asi tak všechno, co s tím může on a jeho mudrování nadělat. A jestli na onen problém výsledky našeho výzkumu alespoň někoho upozornily, pak daňoví poplatníci tentokrát neutratili své peníze špatně.

Slovníček pojmů

FAKTOROVÁ ANALÝZA – metoda pokročilé statistické analýzy dat, vyvinutá v psychologii zejména v souvislosti se studiem inteligence. Cílem jejího uplatnění je zhuštění informace z množství proměnných do několika málo faktorů, které jednotlivé odpovědi ovlivňují. Tímto způsobem lze odhalit skutečnosti, které od respondentů nebyly zjišťovány přímými dotazy: faktory, které stojí v pozadí odpovědí na na první pohled nesouvisející dotazy.

FAKTOR – skrytá (tzv. latentní) proměnná, která ovlivňuje odpovědi na různé položené otázky (tzv. manifestní proměnné). Za množstvím otázek (obvykle 10 – 15, ale někdy i více) faktorová analýza odhalí určitý počet faktorů (obvykle 2 – 5, ale někdy i více), které ovlivňují odpovědi v určité skupině proměnných.

MÍRA EKONOMICKÉ AKTIVITY – vyjadřuje podíl pracovní síly (zaměstnaných a nezaměstnaných) na počtu všech osob starších 15ti let.

MÍRA ZAMĚSTNANOSTI – vyjadřuje podíl počtu zaměstnaných na počtu všech osob 15tiletých a starších.

OTEVŘENÁ OTÁZKA – při odpovědi na otevřenou otázku nejsou dotázanému nabízeny možnosti odpovědí, ze kterých by si měl vybrat. Tazatel naopak zaznamenává vše, co respondent (dotázaný) v odpovědi uvedl do volně připraveného místa. Tyto odpovědi jsou v průběhu zpracovávání dat kódovány dle kódovacích klíčů.

POLOUZAVŘENÁ OTÁZKA – oproti uzavřené otázce smí respondent uvést jako platnou jinou odpověď, než byla předem vyjmenována.

PROMĚNNÁ – nebo také znak je symbolickým vyjádřením vlastnosti a je výsledkem operacionalizace této vlastnosti. Proměnnou v datovém souboru je například věk respondenta nebo jeho odpověď na otázku, zda je spokojen se svým životem.

UZAVŘENÁ OTÁZKA – otázka, při jejímž zodpovězení má dotazovaný k dispozici předem vyjmenované možnosti odpovědí, z nich si svou vlastní odpověď vybírá.